

บทที่ 8

บริบทการปฏิบัติงานของนักสังคมสงเคราะห์กลุ่ม

บริบทการปฏิบัติงานกับกลุ่มของนักสังคมสงเคราะห์กลุ่ม จะมีความหลากหลายไม่ว่าจะเป็นกลุ่มบุคคลหรือลักษณะของงาน ซึ่งอาจจำแนกได้เป็น 3 ลักษณะใหญ่ คือ

1. การปฏิบัติงานตามระยะพัฒนาการของกลุ่ม
2. การปฏิบัติงานกับกลุ่มบุคคลในวัยต่างๆ
3. การปฏิบัติงานกับกลุ่มที่มีความหลากหลาย

1. การปฏิบัติงานตามระยะพัฒนาการของกลุ่ม

เนื่องจากนักสังคมสงเคราะห์กลุ่มจำเป็นต้องปฏิบัติงานกับผู้คนที่มารวมกันเป็นกลุ่ม นับตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งสิ้นสุดกลุ่ม จึงได้มีการศึกษาว่าในแต่ละระยะเวลาที่กลุ่มพัฒนาไปนั้น นักสังคมสงเคราะห์ควรมีบทบาทหน้าที่อย่างไรบ้าง สิ่งที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้เป็นเสมือนแนวทางกว้างๆ สำหรับการปฏิบัติงานของนักสังคมสงเคราะห์ ตามระยะพัฒนาการของกลุ่มแบบลำดับขั้นตอนเท่านั้น ซึ่งในการปฏิบัติงานจริง นักสังคมสงเคราะห์จะต้องคำนึงถึงปัจจัยที่เกี่ยวข้องอื่นๆ เช่น สภาพการณ์ ปัญหาความต้องการของกลุ่มและสมาชิก นโยบายและบริการขององค์กร ทรัพยากร สภาพแวดล้อมในชุมชน ประเพณี ฯลฯ ประกอบไปด้วยเสมอ

บทบาทหน้าที่ของนักสังคมสงเคราะห์ตามระยะพัฒนาการของกลุ่มแบบลำดับขั้นตอนนี้ จะแบ่งแยกออกเป็น 4 ขั้นตอน คือ ระยะเวลาจัดตั้งกลุ่ม ระยะเวลาเริ่มตั้งกลุ่ม ระยะเวลาและระยะสิ้นสุดกลุ่ม

1) บทบาทหน้าที่ของนักสังคมสงเคราะห์ในระยะก่อนจัดตั้งกลุ่ม

นักสังคมสงเคราะห์จะมีบทบาทหลักในระยะแรกนี้ในขณะที่สมาชิกอาจจะยังไม่มีบทบาทมากนัก เพราะในกลุ่มจัดตั้งที่นักสังคมสงเคราะห์ปฏิบัติงานด้วยเป็นส่วนใหญ่ กลุ่มจะยังไม่เริ่มต้น งานที่นักสังคมสงเคราะห์ควรปฏิบัติ (Heap 1985 : 21 – 46) ก็คือ

(1) จัดเตรียมแผนดำเนินงานกับกลุ่ม แผนนี้จะเป็นในส่วนของนักสังคมสงเคราะห์ซึ่งจำเป็นต้องปรับให้เข้ากับกลุ่มเมื่อจัดตั้งกลุ่มขึ้นแล้ว รายละเอียดที่สำคัญซึ่งควรมีในแผน ก็เช่น

- เหตุผล ความจำเป็นและวัตถุประสงค์ในการปฏิบัติงานกับกลุ่มซึ่งจะเป็นไปตามปัจจัยหลักๆ คือ นโยบายและวัตถุประสงค์ขององค์กร คุณลักษณะของกลุ่ม หน้าที่ความรับผิดชอบ จริยธรรมทางวิชาชีพของนักสังคมสงเคราะห์ ฯลฯ

- การเตรียมความพร้อมของสมาชิก ซึ่งอาจจะจัดในรูปของการปฐมนิเทศ หรือการแนะนำองค์กร สถานที่ เจ้าหน้าที่ นักสังคมสงเคราะห์และสมาชิก และการให้ข่าวสารที่จำเป็นแก่สมาชิก รวมทั้งการรับฟังความคาดหวัง ความต้องการของสมาชิกกลุ่ม

- การทำข้อตกลงหรือพันธสัญญากับสมาชิกกลุ่ม ในลักษณะที่ไม่เป็นทางการว่าจะให้บริการตามหน้าที่ขององค์กรและหน้าที่ความรับผิดชอบของนักวิชาชีพ

- รายละเอียดของการปฏิบัติงานคือ ระยะเวลา ลักษณะของกลุ่ม ขนาดของกลุ่มที่ควรจะเป็นทรัพยากรที่จะนำมาใช้กับกลุ่ม ประเภทของกิจกรรม สถานที่จัดกิจกรรม ความถี่ของการจัดกิจกรรม บรรทัดฐานที่สำคัญของกลุ่ม (เช่น การรักษาความลับในกลุ่มบำบัด การอุทิศตนและเสียสละในกลุ่มอาสาสมัคร การปฏิบัติตามคำแนะนำของแพทย์อย่างเคร่งครัดในกลุ่มฟื้นฟูสมรรถภาพ ฯลฯ) ซึ่งจะเพิ่มเติมจากบรรทัดฐานตามค่านิยมของสังคมสงเคราะห์)

โทษะ และจะต้องเป็นฝ่ายที่เอาอกเอาใจผู้เป็นสามีหรือปรับปรุงตัวเองมากกว่าผู้ชาย และจะนำไปสู่การดำเนินงานที่จะเปลี่ยนแปลงความรู้สึกนึกคิดของผู้หญิง ให้มีความมั่นใจในตัวเองมากขึ้น มองปัญหาด้วยทัศนคติใหม่ และพยายามเปลี่ยนแปลงอำนาจ สิทธิ ความเสมอภาคระหว่างชายหญิง ให้มีความยุติธรรมกับฝ่ายผู้หญิงมากขึ้น

ตัวอย่างสุดท้ายคือการทำงานกับกลุ่มผู้ติดเชื้อเอชไอวีในชุมชน ก็สามารถจะนำแนวคิดเชิงนิเวศมาปรับใช้ได้ โดยการที่นักสังคมสงเคราะห์กลุ่มจะให้ความสำคัญและเข้าไปดำเนินงานกับระบบนิเวศที่แวดล้อมกลุ่มผู้ติดเชื้อเอชไอวีในหลายระดับ เริ่มตั้งแต่ระบบจุลภาค คือ ครอบครัว เครือญาติ และเครือข่ายกับระบบสนับสนุนทางสังคมที่แวดล้อมผู้ติดเชื้อฯ รวมทั้งผู้ติดเชื้อรายอื่นๆ ในชุมชนก็อาจจะทำความเข้าใจกับครอบครัว เครือญาติและเพื่อนบ้านใกล้ชิด ที่รับทราบการติดเชื้อเอชไอวีของสมาชิกกลุ่มที่เป็นคนในครอบครัว/เครือญาติ เพื่อให้ยอมรับสมาชิกผู้นั้นและเข้าใจธรรมชาติของโรคเอดส์ รวมทั้งการอยู่ร่วมในครอบครัวกับผู้ติดเชื้อเอชไอวีและผู้ป่วยเอดส์ ระบบต่อไปคือระบบกลาง เช่น คนในชุมชน กลุ่มหรือสถาบัน/องค์กรต่าง ๆ ในชุมชน เช่น วัด อบต. กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มหนุ่มสาว กลุ่มผู้สูงอายุ ฯลฯ นักสังคมสงเคราะห์ก็ควรจะร่วมกับนักวิชาชีพอื่นๆ ให้ความรู้แก่คนในชุมชนให้เข้าใจธรรมชาติของโรคเอดส์และเข้าใจการอยู่ร่วมในชุมชนกับผู้ติดเชื้อเอชไอวีและผู้ป่วยเอดส์ ลดการตีตราและอคติหรือมลทินที่เกิดจากโรค ในขณะที่เดียวกันก็เสริมพลังอำนาจให้แก่กลุ่มผู้ติดเชื้อเอชไอวีและผู้ป่วยเอดส์ในชุมชนให้มองโรคเอดส์ด้วยทัศนคติใหม่ สร้างนิยาม/ความหมายของโรคเอดส์เสียใหม่ที่ไม่ใช่โรคที่เป็นมลทิน แต่เป็นโรคทางสังคมที่ผู้เป็นโรคนี้อาจยังมีคุณภาพ มีโอกาสที่จะใช้ชีวิตอย่างปกติสุข มีโอกาสที่จะทำประโยชน์ให้แก่ชุมชนและสังคมได้ ยังมีคุณค่าและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์อยู่อย่างเต็มเปี่ยม เป็นต้น และส่งเสริมให้ผู้ติดเชื้อเอชไอวีและผู้ป่วยเอดส์ทำงานร่วมกับกลุ่ม/สถาบัน/องค์กรต่างๆ ในชุมชน ในการส่งเสริมคุณภาพชีวิตของตัวเอง โดยเฉพาะการสนับสนุนด้านกำลังใจและทรัพยากร อีกระบบหนึ่งก็คือระบบภายนอก เช่น เครือข่ายของผู้ติดเชื้อเอชไอวีในระดับภาคและระดับประเทศหรือสถาบัน/องค์กรต่างๆ ด้านสุขภาพ นักสังคมสงเคราะห์ก็อาจจะช่วยสนับสนุนการเชื่อมโยงระหว่างกลุ่ม/องค์กรผู้ติดเชื้อเอชไอวีในระดับชุมชนกับระดับภาคและระดับประเทศในด้านทรัพยากร ด้านสารสนเทศ ฯลฯ หรือช่วยสนับสนุนการพึ่งตนเองด้านสุขภาพทางเลือกของกลุ่ม/องค์กรของผู้ติดเชื้อเอชไอวี โดยนักสังคมสงเคราะห์ก็อาจจะช่วยด้านพิทักษ์สิทธิให้แก่ผู้ติดเชื้อเอชไอวีและผู้ป่วยเอดส์ ด้วยการให้ข้อมูลสนับสนุนนโยบายหรือโครงการด้านสังคม ที่จะส่งเสริมสิทธิและโอกาสของบุคคลกลุ่มนี้ เป็นต้น

(4) พิจารณาองค์ประกอบของกลุ่ม (Group composition) และวัฒนธรรมของกลุ่ม (Group culture)

องค์ประกอบของกลุ่ม หมายถึง ความสัมพันธ์ระหว่างคุณลักษณะของบุคคลที่มาวมกันเป็นกลุ่มหรือสมาชิกกลุ่ม (Shaw 1976: 446) ซึ่งคุณลักษณะที่สำคัญดังกล่าวมีอยู่ 2 ประการดังได้กล่าวมาแล้วคือ คุณสมบัติส่วนตัว เช่น เพศ อายุ การศึกษา สถานภาพสมรส เชื้อชาติ ชาติพันธุ์ ฐานะทางเศรษฐกิจทางสังคม ฯลฯ ของสมาชิกกลุ่ม และคุณสมบัติที่เป็นพฤติกรรม เช่น ความสนใจปัญหา ความจำเป็น ความต้องการ ทักษะ ประสบการณ์ ความรู้ความสามารถ ฯลฯ ของสมาชิกกลุ่ม

ในการจัดตั้งกลุ่มหรือจัดสมาชิกเข้ากลุ่มใดๆ ก็ตาม นักสังคมสงเคราะห์จะให้ความสำคัญ

กับการจัดองค์ประกอบของกลุ่มเป็นลำดับแรกสุด เพราะจะมีอิทธิพลอย่างสูงต่อกลุ่มและการดำเนินงานของกลุ่มในระยะต่อไป

ส่วนวัฒนธรรมของกลุ่ม จะหมายถึง ความเชื่อ การให้คุณค่า ระบบคิด ภูมิปัญญา วิถีชีวิต ของสมาชิกกลุ่ม ซึ่งหล่อหลอมมาจากครอบครัว ประเพณี ศาสนา พิธีกรรม ชาติพันธุ์และชุมชนที่เป็นแหล่งกำเนิดของกลุ่ม รวมทั้งการที่กลุ่มจะปรับตัวให้ก้าวทันบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป

นักสังคมสงเคราะห์จำเป็นต้องศึกษาและให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมของกลุ่ม ไม่ว่าจะสมาชิกจะมาจากวัฒนธรรมใด จะเป็นวัฒนธรรมใหญ่หรือวัฒนธรรมย่อย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปฏิบัติงานกับกลุ่มชนชาติที่มีรากเหง้าทางวัฒนธรรมและกลุ่มพิเศษ เช่น กลุ่มชาติพันธุ์ (Ethnic Groups) ชนพื้นถิ่น (Indigenous People) ซึ่งเป็นเจ้าของดินแดนมาตั้งแต่ครั้งประวัติศาสตร์ด้วยแล้ว ก็ยังต้องให้ความสำคัญเป็นพิเศษกับวัฒนธรรม เพราะวัฒนธรรมของกลุ่มจะส่งผลถึงสามระดับด้วยกันคือ ต่อพฤติกรรม ความคิดที่สมาชิกแสดงออก (เช่น สมาชิกที่เป็นชาวเขาย่อมไม่สู้ที่จะแสดงออก เมื่ออยู่ในกลุ่มคนพื้นราบ หรือแม้จะแสดงออกก็มักจะมีปัญหาการสื่อสารด้วยภาษา) ต่อกลุ่มโดยรวม (เช่น สมาชิกในกลุ่มต่างวัฒนธรรมย่อมมีความสมัครสามัคคีไม่สูงนักและบางครั้งก็อาจเกิดข้อขัดแย้งขึ้นได้ ถ้าหากไม่มีการทำความเข้าใจวัฒนธรรมของกันและกัน) และต่อการดำเนินงานของนักสังคมสงเคราะห์ (เช่น ประสมประสานสมาชิกกลุ่มต่างวัฒนธรรมเข้าด้วยกัน)

(5) กำหนดรูปแบบการดำเนินงานของกลุ่ม (Group Work Models) ที่จะใช้รูปแบบสังคมสงเคราะห์กลุ่มรูปแบบใดมาดำเนินงาน จึงจะเหมาะสมกับลักษณะของกลุ่ม กิจกรรมที่กลุ่มทำ วัตถุประสงค์และการหน้าที่ขององค์กร รวมทั้งสภาพการณ์หรือเงื่อนไขที่แวดล้อมกลุ่ม

2) บทบาทหน้าที่ของนักสังคมสงเคราะห์ในระยะเริ่มตั้งกลุ่ม

(1) การรับสมัครหรือจัดสมาชิกเข้ากลุ่ม ในกลุ่มจัดตั้ง นักสังคมสงเคราะห์มักจะใช้หลักเกณฑ์ที่สำคัญมาจัดสมาชิกเข้ากลุ่มคือ องค์ประกอบของกลุ่ม ควบคู่ไปกับวัตถุประสงค์ขององค์กรและของกลุ่ม ประเภทของกิจกรรม ปัญหาความจำเป็น ความต้องการ ความสนใจของสมาชิกและทรัพยากรของกลุ่ม ดังตัวอย่างต่อไปนี้

- เพศ การใช้หลักเกณฑ์นี้มาจัดกลุ่มสมาชิกแยกตามเพศ จะเหมาะสมกับบางกลุ่ม เช่น กลุ่มเด็กวันก่อนวัยรุ่นหรือวัยเด็กเข้าโรงเรียน ซึ่งเด็กยังนิยมรวมกลุ่มวันเดียวกันอยู่ หรือในกลุ่มที่ทำกิจกรรมซึ่งเหมาะสมกับการแยกเพศ เช่น เรื่องเพศศึกษา ในขณะที่บางกลุ่ม การจัดสมาชิกรวมเพศชายเพศหญิงจะเหมาะสมกว่า เช่น กลุ่มกิจกรรมของเด็กวัยรุ่น

- อายุ การจัดกลุ่มตามวัยของสมาชิกที่มีความสนใจเดียวกัน มีคุณสมบัติส่วนตัวใกล้เคียงกัน เช่น กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มผู้ใหญ่วัยทำงาน กลุ่มเด็กวัยก่อนเข้าโรงเรียน ก็นิยมใช้กันมากในงานสังคมสงเคราะห์กลุ่ม

- ความสนใจของสมาชิก ใช้เป็นเกณฑ์จัดกลุ่มสำหรับสมาชิกที่มีความสนใจเรื่องหนึ่งเรื่องใดร่วมกัน เช่น การศึกษาปัญหาสังคม การบำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคม การติวเพื่อเตรียมสอบ การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ฯลฯ

- ปัญหาความต้องการของสมาชิก สมาชิกที่มีปัญหาความต้องการเดียวกันหรือใกล้เคียงกัน ควรจะถูกจัดเข้ากลุ่มเดียวกัน เช่น กลุ่มแก้ไขปัญหา กลุ่มบำบัด กลุ่มฟื้นฟูสมรรถภาพ ฯลฯ

- วัตถุประสงค์ขององค์กร เช่น เพื่อพัฒนาเด็ก เยาวชนและครอบครัว เพื่อให้

สวัสดิการแก่ผู้สูงอายุ เพื่อช่วยเหลือผู้หญิงและเด็กที่ประสบปัญหาความเดือดร้อนเฉพาะหน้า ฯลฯ จะเป็นสิ่งที่กำหนดกลุ่มเป้าหมายได้อย่างชัดเจนประการหนึ่ง

- ประเภทของกิจกรรม กิจกรรมบางอย่าง เช่น การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม จะเหมาะสมกับคนทุกเศรษฐกิจฐานะ ในขณะที่กิจกรรมบางอย่างก็เหมาะสมกับสมาชิกบางกลุ่มหรือกลุ่มพิเศษเท่านั้น เช่น กีฬา หรือเกมบางประเภท จึงต้องจัดสมาชิกเข้ากลุ่มให้เหมาะสมกับกิจกรรมที่กลุ่มจะทำ

(2) การจัดปฐมนิเทศหรือการพบปะกันเป็นครั้งแรก ระหว่างสมาชิกกับนักสังคมสงเคราะห์ (Heap 1985: 55 – 56) จะประกอบด้วยคำแนะนำตัวนักสังคมสงเคราะห์และสมาชิก แนะนำองค์กร บริการ เจ้าหน้าที่ สถานที่จัดกิจกรรม การตกลงเรื่องพันธะสัญญาที่นักสังคมสงเคราะห์ สมาชิกกลุ่มและองค์กรต่างก็มีต่อกัน ซึ่งในบางกลุ่มที่สมาชิกไม่เคยรู้จักกันมาก่อนเลย นักสังคมสงเคราะห์ก็อาจจะจัดกิจกรรมละลายพฤติกรรม (Breaking the Ice) เพื่อทำให้สมาชิกคุ้นเคยกัน รวดเร็วมากขึ้นก็ได้

(3) การช่วยสมาชิกกำหนดวัตถุประสงค์และบรรทัดฐานของกลุ่ม (Heap; 131) นักสังคมสงเคราะห์ควรจะช่วยสมาชิกกำหนดวัตถุประสงค์ของกลุ่มทั้งในระยะสั้นและระยะยาว ที่มีความชัดเจนและสามารถปฏิบัติได้จริง โดยมีปัจจัยที่ควรต้องคำนึงถึงในการกำหนดวัตถุประสงค์ของกลุ่มดังนี้

- นโยบาย วัตถุประสงค์ขององค์กรว่าจะดำเนินงานกับกลุ่มประเภทใด เพื่ออะไร ซึ่งจะแตกต่างกันไปในแต่ละองค์กร เช่น องค์กรสงเคราะห์ทหารผ่านศึกก็จะให้สวัสดิการแก่กลุ่มทหารผ่านศึกและครอบครัว ศูนย์เยาวชนก็จะให้บริการแก่เยาวชนในระบบและนอกระบบโรงเรียน ศูนย์สุขวิทยาจิตก็ให้บริการด้านสุขภาพจิตแก่ประชาชน เป็นต้น

- ค่านิยมสังคมสงเคราะห์ เช่น การยอมรับเอกลักษณ์ของบุคคล การรักษาความลับ การเคารพในคุณค่า ศักดิ์ศรีของบุคคล การสร้างความเสมอภาคและความเป็นธรรมทางสังคม ฯลฯ

- วัตถุประสงค์ของการดำเนินงานของนักสังคมสงเคราะห์ในฐานะนักวิชาชีพ ซึ่งจะตั้งอยู่บนพื้นฐานของจริยธรรมทางวิชาชีพ

- วัตถุประสงค์ ความสนใจ ปัญหาความต้องการของสมาชิก ว่าสมาชิกต้องการรวมกลุ่มเพื่ออะไร สนใจเรื่องใดร่วมกัน มีสภาพปัญหาอะไร ต้องการได้รับสิ่งใดจากกลุ่ม หรือมีสิ่งใดที่ประสงค์จะให้แก่กลุ่มบ้าง

- ลักษณะของกลุ่ม เช่น เป็นกลุ่มเปิดหรือกลุ่มปิด กลุ่มที่สมัครใจหรือไม่สมัครใจ กลุ่มที่สังกัดหรือไม่สังกัดองค์กร กลุ่มที่พบปะกันเพียงครั้งเดียวหรือพบกันอย่างต่อเนื่อง เป็นต้น

สำหรับบรรทัดฐานของกลุ่ม นักสังคมสงเคราะห์จะช่วยกลุ่มกำหนดบรรทัดฐานขึ้นโดยอาศัยปัจจัยต่างๆ เช่น ค่านิยมของสังคมสงเคราะห์ วัตถุประสงค์ของกลุ่ม กฎระเบียบขององค์กร วัตถุประสงค์ของสมาชิก วัฒนธรรมของกลุ่ม ฯลฯ ซึ่งบรรทัดฐานนี้อาจจะมีลักษณะเป็นทางการหรือไม่เป็นทางการก็ได้ แต่กลุ่มยอมรับนับถือและปฏิบัติตาม

(4) การสร้างสัมพันธภาพในลักษณะต่างๆ กับสมาชิก (Heap: 53 และ Garvin 1987a; 87-90) ลักษณะของสัมพันธภาพระหว่างนักสังคมสงเคราะห์กับสมาชิกกลุ่มที่สำคัญก็คือ มีความเข้าใจสมาชิกกลุ่มเสมือนหนึ่งเป็นตัวเอง (Empathy) มีความจริงใจ (Genuineness) ให้

ความอบอุ่น (Warmth) และไม่ครอบงำจัดแจง (Non-manipulation) สมาชิกกลุ่มทั้งโดยความคิดและการกระทำเพื่อให้เขาและเธอสามารถใช้ศักยภาพของตนเองได้อย่างเต็มที่

(5) **การช่วยให้การสำรวจกันและกันในระหว่างสมาชิกเป็นไปได้ด้วยดี** หมายถึง การช่วยสมาชิกกลุ่มให้ค้นหาว่า สิ่งที่ตนเองมีเหมือนๆ กับเพื่อนสมาชิกคนอื่นๆ เช่น ปัญหาความจำเป็น ความต้องการ ความสนใจ ประสบการณ์ ทักษะนั้น จะช่วยเขาหรือเธอได้อย่างไรบ้าง (Heap 1985: 130-131) ยกตัวอย่างเช่น ในกลุ่มปรึกษาหารือของบิดามารดาหรือผู้ปกครองเด็กพิการทางสมองและปัญญา สมาชิกจะผลัดกันเล่าปัญหาที่ตนเองพบในการเลี้ยงดูลูกๆ นักสังคมสงเคราะห์ก็จะเชื่อมโยงสิ่งต่างๆ ให้สมาชิกเห็นว่า ปัญหาที่แต่ละคนเผชิญอยู่จนกระทั่งคิดว่าตนเองเหมือนอยู่คนเดียวในโลกนั้นแท้ที่จริงแล้วสมาชิกคนอื่นๆ ก็มีปัญหาเช่นเดียวกัน หรืออาจจะมากกว่าด้วยซ้ำไป และเป็นเรื่องที่กลุ่มจะต้องพยายามหาหนทางแก้ไขร่วมกันและสนับสนุนช่วยเหลือกันต่อไป

(6) **ช่วยพัฒนาศักยภาพให้แก่สมาชิก** เพื่อให้มีส่วนร่วมในกลุ่ม (Heap: 50) มีความมั่นใจในตนเองที่จะตัดสินใจ เปลี่ยนแปลงสิ่งต่างๆ พัฒนาตัวเอง หรือแก้ไขปัญหาที่ประสบอยู่ร่วมกันโดยเห็นว่ากลุ่มเองก็มีทรัพยากรที่สำคัญ ซึ่งก็คือศักยภาพของสมาชิกแต่ละคนที่จะช่วยกันทำงานหรือทำกิจกรรมให้บรรลุเป้าหมาย

(7) **ช่วยดำเนินงานกับโครงสร้างของกลุ่มและกระบวนการภายในกลุ่ม** ในลักษณะต่างๆ กันเช่น

- การติดต่อสื่อสารและปฏิสัมพันธ์: เนื่องจากในระยะแรกตั้งกลุ่ม สมาชิกยังไม่สนิทสนมคุ้นเคยกัน นักสังคมสงเคราะห์จึงควรช่วยให้สมาชิกมีการติดต่อสื่อสารและมีปฏิสัมพันธ์กันอย่างกว้างขวางทั่วถึงในกลุ่ม อันเปรียบเสมือนการช่วยให้กลุ่มเป็นโครงสร้างที่เปิด (Open Structure) สำหรับสมาชิก (Heap: 48, 56, 131) เป็นต้นว่า ช่วยให้สมาชิกที่ไม่กล้าแสดงออกได้แสดงออกมากขึ้น ไม่ให้มีสมาชิกที่มักจะชอบออกมา “พูด” แทนกลุ่ม หรือช่วยไม่ให้สมาชิกที่พยายามวางอำนาจ เกิดการกระทบกระทั่งกับสมาชิกอื่นๆ หรือช่วยลดทอนการแสดงออกของสมาชิกที่มากเกินไป เป็นต้น

- สังคมมิติ: โครงสร้างสังคมมิติจะสังเกตได้ยากเมื่อแรกตั้งกลุ่ม แต่เมื่อเวลาผ่านไปสมาชิกในกลุ่มเริ่มคุ้นเคยกันดีแล้ว ผู้ที่ชอบพอกันหรือมีสิ่งใดเหมือนๆ กัน เช่น ความคิดเห็น รสนิยม ค่านิยม ฯลฯ ก็จะมีการดึงดูดเข้าหากัน ส่วนผู้ที่ศรัศปีไม่กินกัน หรือมีท่าทีที่ไปด้วยกันได้ยากก็อาจจะปฏิเสธกันและกัน ในขณะที่สมาชิกบางคนก็อาจจะปลีกตัวออกไป ไม่สู้จะมีส่วนร่วมในกลุ่ม หรือมีปฏิสัมพันธ์กับคนอื่นๆ นัก นักสังคมสงเคราะห์จะเป็นผู้ส่งเสริมให้สมาชิกที่ไม่สู้จะคบหากับคนอื่น ๆ หรือมีท่าทีในทางลบต่อกัน ให้มีส่วนร่วมในกลุ่มมากขึ้นและคบหาคนอื่น ๆ ให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ (Garvin 1987a: 92) โดยใช้กิจกรรมเป็นเครื่องมือ เช่น จัดให้ทำงานใกล้ชิดกันมากขึ้น หรือจัดให้ทำกิจกรรมที่จะเพิ่มความสนิทสนมและความร่วมมือกันในการแก้ปัญหา การทำงานด้วยกัน ฯลฯ

- ผู้นำ อำนาจภายในกลุ่มและการตัดสินใจของกลุ่ม: หลังจากกลุ่มคัดเลือกผู้นำขึ้นมาทำหน้าที่แล้ว เมื่อมีการนำกลุ่มไประยะหนึ่ง ผู้นำหรือสมาชิกอื่นอาจจะสร้างอิทธิพลหรือแสดงอำนาจเหนือคนอื่น ๆ ในกลุ่ม นักสังคมสงเคราะห์ควรจะต้องดูแลไม่ให้มีการใช้อำนาจมากเกินไป และส่งเสริมผู้ที่ไร้อำนาจในกลุ่มให้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจมากขึ้น เช่น มอบหน้าที่สำคัญให้ปฏิบัติ อาจจะให้มีการหมุนเวียนการเป็นผู้นำกลุ่ม หรือให้กลุ่มแจกจ่ายบทบาทการนำให้แก่สมาชิกอื่นเพื่อ

เพิ่มอำนาจในการตัดสินใจ เป็นต้น (Garvin: 93)

- บทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบของสมาชิกกลุ่ม: นักสังคมสงเคราะห์ควรจะดูแลว่าการทำตามบทบาทหน้าที่ของสมาชิกตามที่กลุ่มมอบหมายให้ไปอย่างไร สมาชิกมีพันธกิจกับกลุ่มว่าจะต้องทำตามบทบาทหน้าที่นั้นหรือไม่ เหมาะสมกับตัวสมาชิกผู้นั้นหรือไม่ และสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของกลุ่มหรือไม่ แล้วอำนวยความสะดวกให้มีการปรับเปลี่ยนบทบาทหน้าที่ เพื่อให้เป็นไปในแนวทางที่กลุ่มจะบรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้

- บรรทัดฐานของกลุ่ม: นักสังคมสงเคราะห์มีหน้าที่ช่วยเหลือดูแลสมาชิกให้ปฏิบัติตามบรรทัดฐานของกลุ่ม ส่งเสริมให้กลุ่มดูแลพฤติกรรมของสมาชิกที่ไม่ปฏิบัติตามบรรทัดฐานที่กลุ่มวางไว้ ส่งเสริมให้สมาชิกช่วยเหลือกันขัดเกลาเพื่อนสมาชิกด้วยกันตามค่านิยมและบรรทัดฐานของกลุ่ม

- การดำเนินงาน/การทำกิจกรรมของกลุ่ม: นักสังคมสงเคราะห์ควรจะช่วยดูแลให้กลุ่มทำงาน หรือทำกิจกรรมให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของกลุ่ม และช่วยแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในระยะแรกตั้งกลุ่ม ซึ่งสมาชิกยังไม่มีประสบการณ์ ความชำนาญเพียงพอ หรือยังใหม่ต่องานและกิจกรรมนั้นๆ

(8) การช่วยเหลือกลุ่มเลือกกิจกรรมที่จะทำและช่วยสมาชิกให้ทำกิจกรรมจนประสบผลสำเร็จ นักสังคมสงเคราะห์พึงระลึกไว้ว่า ปัจจัยสำคัญที่จะมีอิทธิพลต่อการเลือกกิจกรรมของกลุ่มมีหลายประการ ได้แก่

- วัตถุประสงค์ส่วนตัวของสมาชิกทั้งที่แสดงออกให้กลุ่มทราบ เช่น เพื่อฝึกทักษะ แลกเปลี่ยนความคิดเห็น ประสบการณ์ ฯลฯ และไม่แสดงออกให้เห็นอย่างชัดเจน เช่น ต้องการแสดงอำนาจ บารมี ฯลฯ

- คุณลักษณะของสมาชิก เช่น วัย (จะกำหนดว่ากิจกรรมใดเหมาะสมกับสภาพของ คนวัยนั้นหรือไม่) ความสนใจ (มักจะเป็นปัจจัยตัดสินสำหรับคนหลายกลุ่มว่าจะเข้ามาร่วมกลุ่มหรือไม่) ฯลฯ

- ปัญหาความจำเป็นของสมาชิก เป็นปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญจะกำหนดว่า กิจกรรมนั้นจะตอบสนองสมาชิกได้หรือไม่

- วัตถุประสงค์ของกลุ่มจะเป็นแนวทางกำหนดประเภทของกิจกรรมได้อย่างชัดเจน เช่น กลุ่มที่มีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมสุขภาพโดยการพึ่งตนเอง ก็จะจัดกิจกรรมที่เน้นการป้องกันโรค และดูแลสุขภาพด้วยตัวเอง โดยพึ่งพาแพทย์ให้น้อยที่สุด

- ประโยชน์ที่จะได้รับ จะช่วยสร้างแรงจูงใจให้แก่สมาชิกที่มาเข้าร่วมกิจกรรมได้เป็นอย่างดีเช่นกัน โดยเฉพาะในกลุ่มผู้ใหญ่และกลุ่มคนวัยทำงาน

3) บทบาทหน้าที่ของนักสังคมสงเคราะห์ในระยะกลาง

ในระยะนี้ ซึ่งสถานการณ์ภายในกลุ่มจะดำเนินไปถึงจุดสูงสุด เข็มขึ้นที่สุด และอาจตกต่ำหรือเกิดวิกฤตมากที่สุดก็ได้ นักสังคมสงเคราะห์จะดำเนินงานใน 3 ระดับ คือ กับกลุ่ม สมาชิกกลุ่ม และสิ่งแวดล้อม (อาศัยแนวคิดจาก Garvin 1987a: 106, 149, 175) ดังต่อไปนี้

(1) การดำเนินงานกับกลุ่ม

ก. การใช้งาน (Tasks) และกิจกรรมของกลุ่ม (Programs or Activities) ให้เป็นประโยชน์ (Garvin: 126) ได้แก่ การที่นักสังคมสงเคราะห์ช่วยกลุ่มให้ตัดสินใจเลือกทำงาน และ

ทำกิจกรรมที่สามารถจะตอบสนองต่อความต้องการ ความจำเป็นของสมาชิก แก้ไขปัญหา พัฒนาสมาชิกและเปลี่ยนแปลงสภาพการณ์หรือสิ่งต่างๆ ให้เอื้อต่อคุณภาพชีวิตของสมาชิกกลุ่มและบรรลุวัตถุประสงค์ของกลุ่มในที่สุด

กิจกรรมมีความหลากหลาย แต่ละกิจกรรมสามารถใช้ให้บรรลุเป้าหมายอย่างหนึ่งหรือหลายๆ อย่าง เช่น ทำให้สมาชิกเกิดความคิดสร้างสรรค์ มีความสนใจใหม่ๆ เพิ่มพูนประสบการณ์ให้มุมมองใหม่ๆ ต่อตนเองและสิ่งแวดล้อม มีการสื่อสารกับสมาชิกคนอื่นๆ ในกลุ่ม และเชื่อมโยงกับเครือข่ายประเภทเดียวกันนอกชุมชน ได้พัฒนาความสามารถและทักษะใหม่ๆ สร้างความร่วมมือร่วมใจภายในกลุ่ม การให้ประโยชน์ตอบแทนแก่สมาชิก ซึ่งเป็นสิ่งที่วัดออกมาไม่ได้เป็นตัวเงิน หรือการได้เปลี่ยนแปลงสถานการณ์หรือสิ่งแวดล้อมรอบตัว เช่น เปลี่ยนแปลงทัศนคติของคนในชุมชน สร้างกระบวนการเรียนรู้ระหว่างคนในชุมชน ฯลฯ

ยกตัวอย่างเช่น ผู้ติดเชื้อเอชไอวีกลุ่มหนึ่งที่เปิดเผยตัวต่อชุมชน ตกลงใจตั้งกลุ่มขึ้นมาด้วยความสนับสนุนจากนักสังคมสงเคราะห์ เพื่อช่วยเหลือกันและกัน ทางด้านสุขภาพ จิตใจ และเศรษฐกิจ หลังจากประชุมพบปะกันหลายครั้ง กลุ่มก็ตัดสินใจขอรับการสนับสนุนเงินจากองค์กรเอกชนด้านเอดส์ ตามคำแนะนำของนักสังคมสงเคราะห์ ซึ่งให้เงินทุนจำนวนหนึ่งแก่กลุ่มมาจัดกิจกรรมและจัดสวัสดิการแก่สมาชิก กลุ่มตกลงที่จะประชุมพบปะกันทุกเดือน และตั้งคณะกรรมการขึ้นมารับผิดชอบการใช้จ่ายเงินและจัดทำบัญชี ทุกเดือนจะมีการสรุปงานและกิจกรรมที่กลุ่มทำไป และสรุปสถานะการเงินให้สมาชิกทราบ หลังจากปรึกษาหารือกันมาเป็นแรมเดือนและคัดเลือกกิจกรรมที่สมาชิกช่วยกันเสมอมาสนับสนุนเรียบร้อยแล้ว กลุ่มก็ตัดสินใจทำกิจกรรมต่อไปนี้ก่อนในระยะเริ่มแรกคือ การเยี่ยมบ้านสมาชิกซื้ออาหารการกินไปฝากผู้ที่เจ็บป่วย การปลูกผักปลอดสารพิษ และการเพาะเห็ดและการดูแลสุขภาพด้วยตนเอง (Self - care) ซึ่งเป็นการแพทย์ทางเลือก (Alternative medicine) โดยใช้สมาริควบคู่กับสมุนไพรและแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบกันภายในกลุ่ม โดยที่กลุ่มคาดหวังว่ากิจกรรมทั้งหมดนี้จะช่วยทำให้กลุ่มบรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ร่วมกัน และจะสามารถบริหารเงินทุนที่ได้มาให้งอกเงยและเป็นประโยชน์ต่อสมาชิกได้ต่อไป

ข. การดำเนินงานกับโครงสร้างและกระบวนการภายในกลุ่ม ที่สำคัญก็ได้แก่

- การติดต่อสื่อสาร ปฏิสัมพันธ์และสภาพอารมณ์จิตใจของสมาชิก: ในระยะกลางนี้สมาชิกจะมีการติดต่อสื่อสารและปฏิสัมพันธ์กันสูงสุด หรือเปิดกว้างมากที่สุด และสะท้อนถึงชีวิตจริงนอกกลุ่ม ส่วนการแสดงอารมณ์ความรู้สึกต่อกันก็อาจจะถึงขั้นที่เรียกว่า “สุดกู่” คือเข้าข้างฝ่ายที่ตนเองเห็นด้วยและเป็นปฏิปักษ์กับฝ่ายที่ไม่เห็นด้วย เมื่อกลุ่มทำกิจกรรมไประยะหนึ่ง สมาชิกก็จะใกล้ชิดสนิทสนมกันมากขึ้น แต่เมื่อถึงจุดๆ หนึ่งแล้วก็อาจจะเกิดการกระทบกระทั่งขัดแย้งกันขึ้นจากความเห็นที่ไม่ตรงกันหรือพฤติกรรมที่ยอมรับไม่ได้ และอาจจะเกิดวิกฤตการณ์ขึ้นในกลุ่มก็ได้ เช่น สมาชิกไม่ร่วมมือกันทำกิจกรรม ทั้งภาระให้แก่ผู้นำกลุ่มเพียงผู้เดียว หรืออาจเกิดการทุจริต เกิดการบาดหมางกันอย่างรุนแรงขึ้น เหตุการณ์เหล่านี้อาจนำไปสู่การที่สมาชิกมีการติดต่อสื่อสาร การแสดงอารมณ์ความรู้สึกและการมีปฏิสัมพันธ์กันอย่างเข้มข้นมากขึ้นและบ่อยครั้งขึ้น เพื่อลดความขัดแย้งหรือวิกฤตการณ์ดังกล่าว ซึ่งนักสังคมสงเคราะห์จำเป็นต้องพิจารณาดูว่า การติดต่อสื่อสารและปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวนี้ ได้สะท้อนปัญหาของสมาชิกหรือสถานการณ์ของกลุ่มอย่างไรบ้าง แล้วเข้าแทรกแซงตามที่เห็นเหมาะสม โดยมุ่งไปในทิศทางที่ทำให้กลุ่มบรรลุวัตถุประสงค์ เช่น ลดการทะเลาะ

เบาแวง ให้มีการแสดงอารมณ์ความรู้สึกที่อยู่ในขอบเขต มีการใกล้ชิดประนีประนอม ลดข้อขัดแย้ง ไม่ให้เกิดความรุนแรงขึ้นในกลุ่ม เป็นต้น

- สังคมมิติ: นักสังคมสงเคราะห์จะประเมินดูโครงสร้างนี้ว่าสมาชิกคนใดชอบหรือไม่ชอบใครบ้าง ใครจับกลุ่มกับใคร มีกลุ่มย่อยเกิดขึ้นหรือไม่ในกลุ่ม ใครที่รวมตัวกันสร้างปัญหาให้มากขึ้น หรือช่วยแก้ไขปัญหาของกลุ่มบ้าง เป็นต้น ปกติแล้วกลุ่มย่อยจะเกิดปัญหาก็คือเมื่อสมาชิกเข้าข้างกลุ่มของตัวเองมากเกินไป จนละเลยกลุ่มใหญ่ หรืออาจต่อต้านการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นในกลุ่มใหญ่ รวมทั้งสร้างความตึงเครียดหรือขัดแย้งขึ้นในกลุ่ม นักสังคมสงเคราะห์อาจจะขอร้องให้กลุ่มยอมรับ และยอมรับข้อขัดแย้งที่เกิดขึ้นว่าเป็นเรื่องธรรมดา แต่กลุ่มจะต้องร่วมกันทำงานให้บรรลุเป้าหมายต่อไป รวมทั้งแปรพลังของกลุ่มย่อยให้เป็นไปในทางสร้างสรรค์ โดยมอบบทบาทหน้าที่สำคัญา ให้แก่กลุ่มย่อย เพื่อร่วมรับผิดชอบกับกลุ่มใหญ่ ในลักษณะของการผสมกลุ่มย่อยให้เข้ากับกลุ่มใหญ่หรือไม่ก็อาจจะดูบูรณาการของกลุ่มจากการโดดเดี่ยวตนเอง/ถูกโดดเดี่ยวของสมาชิกบางคน การผลักใส ปฏิเสธ ต่อต้านกัน การรวมกันเป็นคู่ เป็นกลุ่มย่อย ความเหนียวแน่นในกลุ่ม ซึ่งจะแสดงให้เห็นถึงบูรณาการของกลุ่ม เป็นต้น

- ผู้นำ อำนาจภายในกลุ่มและการตัดสินใจของกลุ่ม: ในระยะนี้สมาชิกจะผลัดเปลี่ยนกันแสดงบทบาทผู้นำและแย่งชิงการนำ การตัดสินใจในกลุ่ม บางคนอาจจะทำลายหรือทดสอบอำนาจของนักสังคมสงเคราะห์และผู้นำกลุ่ม หรือทำลายสมาชิกอื่น ทำให้เกิดปฏิกิริยาตอบสนองต่างๆ เช่น การแข็งขันหรือต่อต้าน การแสดงความเป็นอิสระต่อกัน การปกป้องหรือสนับสนุนฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ฯลฯ นักสังคมสงเคราะห์จะต้องวิเคราะห์การแย่งชิงอำนาจ การตัดสินใจของกลุ่ม และการผลัดเปลี่ยนการนำกลุ่ม รวมทั้งวิเคราะห์ด้วยว่า ผู้นำกลุ่มหรือสมาชิกคนใดหรือกลุ่มย่อยใดที่มีอิทธิพลต่อการทำงานการตัดสินใจของกลุ่ม อิทธิพลนั้นเป็นในทางบวกหรือลบ ทางบวกก็เช่นเป็นผู้มีวิสัยทัศน์ มีความสามารถใฝ่ฝันจริงจัง จึงสร้างความร่วมมือได้สูง แต่ถ้าหากเป็นไปในทางลบ เช่น มีการตัดสินใจเสียขาดแบบอำนาจนิยม ขาดความยืดหยุ่น ก้าวร้าว สร้างความแตกแยกแล้ว ก็จะต้องช่วยแปรสภาพการใช้อิทธิพลหรืออำนาจนั้นให้เป็นไปในทิศทางที่จะทำให้กลุ่มบรรลุวัตถุประสงค์ เช่น ช่วยลดความตึงเครียดสร้างความสมานฉันท์ขึ้นในกลุ่ม ช่วยให้กลุ่มรักษากฎระเบียบหรือบรรทัดฐานของกลุ่ม เพิ่มอำนาจการตัดสินใจให้แก่สมาชิกหลายๆ คนในกลุ่ม ฯลฯ

- บทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบของสมาชิก: ในระยะกลางนี้สมาชิกจะปรับเปลี่ยนบทบาทหน้าที่ของตนเองอย่างหลากหลายไปตามวัตถุประสงค์ของกลุ่มและประเภทของกิจกรรมหรืองานที่กลุ่มทำ กล่าวคือ ยิ่งกลุ่มปรับเปลี่ยนวัตถุประสงค์หรือกิจกรรมไปมากเท่าใด สมาชิกก็จะยิ่งทำหน้าที่กันหลากหลายมากขึ้นเท่านั้น นักสังคมสงเคราะห์ควรช่วยสนับสนุนสมาชิกให้ทำหน้าที่ต่างๆ ตามบทบาทที่ได้รับให้เป็นผลสำเร็จ รวมทั้งช่วยให้การผลัดเปลี่ยนการนำกลุ่มในระหว่างสมาชิกเป็นไปอย่างมีคุณภาพด้วย

- บรรทัดฐาน การขัดเกลาของกลุ่มและการยุติความขัดแย้ง: เนื่องจากกลุ่มอาจจะปรับเปลี่ยนบรรทัดฐานในระยะกลางนี้ก็ได้ เช่น กฎเกณฑ์การรับสมาชิก การมีส่วนร่วมในกลุ่ม เกณฑ์คะแนนเสียงที่จะถือว่าเป็นมติของกลุ่ม การตัดสินใจว่าพฤติกรรมใดที่เป็นการละเมิดกฎระเบียบของกลุ่ม ฯลฯ นักสังคมสงเคราะห์จึงต้องช่วยกลุ่มให้กำหนดบรรทัดฐานอย่างชัดเจน มีการยอมรับและปฏิบัติตาม ในขณะที่เดียวกันก็ทำความเข้าใจกับสมาชิกให้มีความยืดหยุ่นในการบังคับใช้บรรทัด

ฐานนั้นสำหรับผู้ที่จะเมิดเพื่อที่กลุ่มจะได้ไม่แตกทำลายไปเสียก่อน อีกประการหนึ่งในระยะกลางนี้ กลุ่มจะมีการขัดเกลาสมาชิกอย่างเต็มที่ เพื่อให้เรียนรู้และแสดงพฤติกรรมตามค่านิยมและบรรทัดฐานที่พึงประสงค์ของกลุ่มหรือตามที่กลุ่มคาดหวัง ทำให้สมาชิกกลุ่มรับเอากฎเกณฑ์ ค่านิยม บรรทัดฐานเหล่านี้เข้าไปเป็นตัวตนของตนเอง ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสังคมและจะสะท้อนให้เห็นถึงสภาพที่กลุ่มและสังคมเป็นอยู่ได้อย่างดี (วสันต์ ปัญญาแก้ว 2543: 58 – 59)

- ในระยะนี้อีกเช่นกัน ปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกจะดำเนินไปอย่างเข้มข้นมากที่สุด ถ้าหากเกิดข้อขัดแย้งขึ้น สมาชิกจะใช้การควบคุมกันเองเพื่อยุติความขัดแย้งนั้น เช่น การห้ามปราม การไม่ให้ความร่วมมือ การปรับความเข้าใจเพื่อช่วยให้กลุ่มลดความตึงเครียด ความกดดันลง และมีความสามัคคีมากขึ้น นักสังคมสงเคราะห์ควรจะช่วยให้สมาชิกเรียนรู้ที่จะยุติความขัดแย้งอย่างสร้างสรรค์ โดยไม่ใช้ความรุนแรง อีกทั้งการลงโทษสมาชิกที่ล่วงละเมิดบรรทัดฐาน หรือกฎระเบียบของกลุ่มก็ไม่ควรสร้างความรำคาญให้แก่กลุ่มโดยรวมด้วย

- การทำกิจกรรม/การดำเนินงานของกลุ่มให้บรรลุเป้าหมาย ระยะกลางนี้จัดเป็นช่วงชีวิตที่สำคัญที่สุดของกลุ่ม กลุ่มที่จะทำงานได้บรรลุวัตถุประสงค์ จำเป็นต้องผ่านพ้นระยะนี้ไปด้วยดี นักสังคมสงเคราะห์จึงมีหน้าที่ช่วยกลุ่มให้ลดความตึงเครียดกดดัน หรือให้ผ่านพ้นวิกฤตการณ์ที่เกิดจากปัจจัยทั้งภายในและภายนอกกลุ่ม โดยจะต้องยอมรับวิกฤตการณ์นั้นๆ ร่วมกัน และช่วยกันค้นหาสาเหตุระดมความคิดเพื่อหาทางเลือกที่จะแก้ไข สร้างขวัญกำลังใจในกลุ่มเพื่อที่จะทำงานร่วมกันให้บรรลุเป้าหมายในที่สุด ตัวอย่างของวิกฤตการณ์ก็เช่น องค์กรที่ให้ความสนับสนุน อายุนิติการให้เงินทุนอย่างฉับพลันเพราะอิทธิพลทางการเมืองท้องถิ่น เนื่องจากกลุ่มไปขัดขวางผลประโยชน์ของธุรกิจท้องถิ่น หรือการที่ผู้นำของกลุ่มอาจลาออกหรือเสียชีวิตอย่างกะทันหัน ทำให้สมาชิกอื่นๆ ท้อแท้ หหมดหวังที่จะรวมกลุ่มกันทำงานต่อไป เป็นต้น

ค. การช่วยเพิ่มศักยภาพให้แก่กลุ่ม ซึ่งอาจทำได้หลายทาง เป็นต้นว่า

- การฝึกหัดกลุ่มให้รู้จักการแก้ไขปัญหาอย่างเป็นระบบ ตัวอย่างเช่น การพรรณนา ลักษณะของปัญหา คัดวิเคราะห์สาเหตุ สร้างความตระหนักในสิทธิหน้าที่ของสมาชิก สร้างความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเองและของกลุ่ม สร้างจิตสำนึกเชิงวิพากษ์ สร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน ในการแก้ไขปัญหา กำหนดเป้าหมาย ศึกษาหาข้อมูลที่เกี่ยวข้อง ศึกษาดูงานจากแหล่งต่างๆ ประเมินทางเลือกที่ดีที่สุดในการแก้ไขปัญหา ร่วมตัดสินใจเลือกทางเลือกที่จะแก้ไขปัญหา วางแผนแก้ไขแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบในการทำงาน ติดตามประเมินผลการดำเนินงาน ฯลฯ

- ช่วยกลุ่มจัดหาทรัพยากรมาดำเนินงาน ทั้งที่อยู่ในองค์กรและที่มาจากชุมชนหรือภายนอก

- สร้างจิตสำนึกและพลังที่จะแก้ไขปัญหากลุ่มและปัญหาสาธารณะ โดยวิธีการต่างๆ เช่น การไปศึกษาดูงานในชุมชนอื่น การแลกเปลี่ยนกับกลุ่มผู้ที่ประสบปัญหาใกล้เคียงกัน การสร้างเครือข่ายหรือแนวร่วม การรณรงค์ประเด็นปัญหาสาธารณะผ่านทางสื่อมวลชน การประชุมสัมมนา การสร้างกระบวนการเรียนรู้ในการทำงานร่วมกัน ฯลฯ

(2) การดำเนินงานกับสมาชิกแต่ละคน เป็นต้นว่า การช่วยปรับเปลี่ยนบุคลิกภาพ ความรู้สึกนึกคิด ความเข้าใจสิ่งต่างๆ และพฤติกรรมของสมาชิก การช่วยสนับสนุนสมาชิกให้สามารถแก้ไขปัญหาหรือตอบสนองความจำเป็นของตนเองและการพัฒนาตนเอง การช่วยสมาชิกให้ปรับเปลี่ยน

บทบาทของตนเอง เพื่อเรียนรู้สิ่งใหม่ๆ ฯลฯ

นักสังคมสงเคราะห์สามารถดำเนินงานกับสมาชิกได้ใน 2 ลักษณะคือ

- การดำเนินงานในลักษณะตัวต่อตัว ซึ่งคล้ายคลึงกับสังคมสงเคราะห์เฉพาะรายกรณีจะเกิดขึ้นเมื่อนักสังคมสงเคราะห์พิจารณาเห็นว่าควรช่วยเหลือสมาชิกกลุ่มคนหนึ่งคนใดเป็นพิเศษแต่จะต้องไม่ให้เกิดผลกระทบต่อสมาชิกคนอื่นๆ หรือต่อกลุ่มและก่อให้เกิดประโยชน์แก่สมาชิกผู้นั้นมากที่สุดด้วย เช่น ช่วยเขาหรือเธอไม่ให้เปิดเผยความลับส่วนตัวให้กลุ่มทราบ หรือให้การปรึกษาเป็นการเฉพาะตัวหรืออาจจะส่งเรื่องของสมาชิกผู้นั้นไปรับบริการองค์กรอื่น โดยไม่让她หรือเธอเสียศักดิ์ศรี จูงใจให้สมาชิกผู้นั้นให้ปฏิบัติตาม อาจให้การเสริมแรงเพื่อการปรับเปลี่ยนพฤติกรรม อาจให้ความสนับสนุนทรัพยากร หรือช่วยเสริมพลังอำนาจในการตัดสินใจให้ เป็นต้น

- การที่สมาชิกผู้นั้นเป็นเป้าหมายการช่วยเหลือร่วมกันของกลุ่ม ซึ่งจะขึ้นอยู่กับปัจจัยที่เกี่ยวกับกลุ่มด้วย ว่ากลุ่มมีเวลาเพียงพอที่จะให้แก่สมาชิกผู้นั้นหรือไม่ สมาชิกกลุ่มมีความตั้งใจสนับสนุนช่วยเหลือสมาชิกผู้นั้นหรือไม่ กลุ่มสามารถเป็นที่ปรึกษา ชี้แนะแนวทางแก้ไขปัญหา หรือช่วยปรับเปลี่ยนความรู้สึกนึกคิดพฤติกรรมนั้นได้หรือไม่และสุดท้ายก็คือจะต้องพิจารณาด้วยว่าสมาชิกผู้นั้นจะได้รับการปฏิบัติจากคนอื่นๆ ในกลุ่ม โดยไม่รู้สึกว่าเขาถูกกลดศักดิ์ศรีลงไปหรือไม่หากได้รับการช่วยเหลือ

(3) การดำเนินงานกับสิ่งแวดล้อม หรือ กระบวนการระหว่างกลุ่มกับสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นการกระบวนการภายนอกกลุ่ม ในการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมนี้ นักสังคมสงเคราะห์จะช่วยกลุ่มให้สามารถระบุได้ว่า สิ่งแวดล้อมที่จะเป็นเป้าหมายของการเปลี่ยนแปลงคืออะไร มีความสัมพันธ์กับสมาชิกและกลุ่มอย่างไร เพราะเหตุใดจึงต้องเปลี่ยนแปลง จะเปลี่ยนแปลงด้านไหน อย่างไร และจะมีผลกระทบใดๆ เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงนั้นบ้างหรือไม่ เช่น การเปลี่ยนแปลงครอบครัว (ด้านเศรษฐกิจ ด้านความสัมพันธ์ ฯลฯ) การเปลี่ยนแปลงชุมชน (ด้านสภาพแวดล้อมทางกายภาพ ความคิด วิถีปฏิบัติของคนในชุมชน โครงสร้างความสัมพันธ์ของอำนาจในชุมชน ฯลฯ) การเปลี่ยนแปลงองค์กร เช่น นายจ้าง (วิถีคิด การจัดสวัสดิการ ฯลฯ) สถานศึกษา (วิธีการให้การศึกษา ครูผู้สอน การจัดการ ฯลฯ) องค์กรที่ให้บริการทางสังคม (วิถีคิดของผู้ให้บริการ ลักษณะของบริการ วิธีให้บริการ ฯลฯ) หรือการเปลี่ยนแปลงสถาบันทางสังคม (กฎหมาย กระบวนการยุติธรรม ฯลฯ) เป็นต้น

ตัวอย่างเช่น คนพิการที่มารวมกลุ่มกันได้ตัดสินใจร่วมกันว่าจะเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมรอบตัวในด้านต่างๆ เริ่มจากครอบครัวโดยจะเปลี่ยนแปลงความคิดของสมาชิกในครอบครัวที่มีต่อคนพิการเพื่อให้ยอมรับสมาชิกในบ้านที่พิการ ไม่ถือว่าเป็นการอาภัพอัปโชคหรือเป็น “กาลี” ของบ้านแต่อย่างใด และช่วยฟื้นฟูสมรรถภาพสมาชิกที่พิการ เพื่อที่จะสามารถใช้ชีวิตประจำวันได้อย่างไม่เป็นภาระต่อคนอื่นมากนัก มีการปรับสภาพบ้านให้เหมาะสมกับการใช้ชีวิตประจำวันของสมาชิกที่พิการ จากนั้นก็จะก้าวไปสู่การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างระดับอื่นๆ เช่น ด้านเศรษฐกิจ ก็จะมีการส่งเสริมอาชีพฟื้นฟูสมรรถภาพด้านอาชีพให้แก่สมาชิก เพื่อสร้างอาชีพ มีรายได้ ลดการพึ่งพาครอบครัว และให้คนพิการพึ่งพิงตนเองเป็นหลัก ด้ายกายภาพ ก็อาจมีการปรับปรุงสิ่งแวดล้อมทางกายภาพในชุมชนให้เหมาะสมกับคนพิการ เช่น ทางเดิน ระดับของโทรศัพท์สาธารณะ ฯลฯ ด้านสังคมก็อาจมีการแก้ไขความคิดของชุมชนที่เกี่ยวกับคนพิการให้ยอมรับศักยภาพของคนพิการ และให้โอกาสคนพิการมีส่วน

ร่วมในกิจกรรมชุมชน มากขึ้น

ในการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมโดยกลุ่มนี้ นักสังคมสงเคราะห์จะสามารถทำได้หลายวิธี ดังตัวอย่างต่อไปนี้

- การดำเนินงานโดยตรงกับสิ่งแวดล้อมในระดับจุลภาค สิ่งแวดล้อมระดับจุลภาคนี้ก็ได้แก่ ครอบครัว เครือญาติ เพื่อนฝูง เพื่อนบ้าน คนในชุมชน ฯลฯ ตัวอย่างเช่น การรวมกลุ่มเด็กนักเรียนเพื่อส่งเสริมการปลูกพืชผักพื้นบ้านและการผลิตน้ำหมักชีวภาพ อันจะเป็นการส่งเสริมสิ่งแวดล้อมที่ดี เผยแพร่ความรู้เรื่องน้ำหมักชีวภาพสู่ชุมชน เชิญชวนคนในชุมชนให้บริโภคพืชผักพื้นบ้าน และสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน หรือการรวมกลุ่มผู้ชายในสถาบัน/ที่ทำงาน/สถานประกอบการ เพื่อรณรงค์สร้างระบบคิดของชายรุ่นใหม่ที่ไม่ซื้อประเวณี ไม่ทำร้ายผู้หญิงทางร่างกาย จิตใจ ไม่มีความสัมพันธ์ทางเพศที่ปราศจากความรับผิดชอบ เป็นต้น

- การให้การศึกษาแก่กลุ่มคนและประชาชน เพื่อสร้างความเข้าใจต่อประเด็นปัญหาต่างๆ และมีความคิดที่ถูกต้อง เช่น การที่กลุ่มคนในหมู่บ้านจัดสรรหรือชุมชนแออัดจะร่วมกันรณรงค์ป้องกันยาเสพติด ประหยัดการใช้พลังงาน รักษาสิ่งแวดล้อมของชุมชน การที่กลุ่มผู้ปกครองเด็กพิการด้วยโพลิโอ จะรณรงค์ให้ประชาชนเข้าใจโรคโพลิโอและเชิญชวนให้นำลูกหลานไปรับวัคซีนโพลิโอ ฯลฯ

- การศึกษาวิจัย ประเมินผล เพื่อให้ทราบเรื่องที่จะเป็นประโยชน์ต่อกลุ่มคนชายขอบของสังคม ตัวอย่างเช่น องค์กรของคนพิการอาจต้องการให้มีการศึกษาวิจัยว่า การจดทะเบียนคนพิการตามพระราชบัญญัติฟื้นฟูสมรรถภาพคนพิการ ได้ผลอย่างไรบ้าง มีคนพิการจากที่ใดบ้างที่ไม่ได้ยื่นจดทะเบียน เพราะสาเหตุใด

- การอาศัยบารมีของบุคคลซึ่งเป็นที่เคารพนับถือในทางสร้างสรรค์ (บุคคลสำคัญดังกล่าวนี้จะต้องไม่ใช่ประเภท “เจ้าพ่อ” “เจ้าแม่” หรือนักการเมืองท้องถิ่นหรือระดับชาติที่มีอิทธิพล) เพื่อเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อม ตัวอย่างเช่น กลุ่มที่ต้องการหาทุนมาดำเนินงาน อาจจะเชิญบุคคลที่มีบารมีในชุมชนมาเป็นประธานจัดหาทุน เป็นที่ปรึกษาหรือกรรมการอุปถัมภ์ ก็จะเป็นประโยชน์อย่างมากต่องานของกลุ่ม

- การเรียกร้องความเป็นธรรม เช่น กลุ่มชาวบ้านที่เรียกร้องความเป็นธรรมในกรณีพิพาทเรื่องกรรมสิทธิ์ในที่ดินหรือเขตป่าชุมชนกับทางราชการ กลุ่มคนพิการที่เรียกร้องความเสมอภาคในการศึกษาและการรับบริการสาธารณะจากทางราชการ หรือการที่กลุ่มชาวบ้านกดดันให้ตำรวจท้องที่ส่งกำลังตำรวจมาปิดช่องโศกในหมู่บ้าน หรือปราบปรามยาเสพติดในชุมชน เป็นต้น

- การใช้สื่อมวลชนให้เป็นประโยชน์ สื่อมวลชนเป็นสิ่งที่เข้าถึงสาธารณชนได้เป็นอย่างมากในยุคโลกาภิวัตน์ จึงควรจะใช้ให้เป็นประโยชน์ในการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมของกลุ่ม เช่น การจัดการเวทีสิทธิเด็ก การจัดประชุมสมัชชาผู้ด้อยโอกาส เพื่อเผยแพร่ปัญหาและแนวทางการแก้ไขเพื่อคุณภาพชีวิตของคนกลุ่มดังกล่าวต่อสื่อมวลชน

- การสร้างเครือข่ายและแนวร่วม การเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมโดยวิธีนี้ถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างความเป็น “ประชาสังคม” (Civil Society) เช่น การที่กลุ่มคนพิการในจังหวัดต่างๆ จะออกไปเชื่อมโยงทั้งกับสมาคมคนพิการในระดับชาติและกับสมาคมคนพิการทุกประเภทแห่งประเทศไทย ซึ่งเป็นองค์กรรวมของคนพิการทั่วประเทศหรือการที่กลุ่มผู้ติดเชื้อเอชไอวีจะไปเชื่อมโยงกับเครือข่ายผู้ติดเชื้อเอชไอวีระดับจังหวัด ระดับภาคและระดับชาติ ซึ่งนอกจากเครือข่ายของคนกลุ่ม

เดียวกันแล้ว ก็ยังอาจจะไปเชื่อมโยงกับแนวร่วมอื่นๆ ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน นักวิชาการ องค์กรธุรกิจ องค์กรประชาชน องค์กรชุมชน ได้ด้วย

- การเผชิญหน้าและต่อต้านซึ่งควรจะเป็นวิธีที่ใช้ในลำดับสุดท้ายเมื่อวิธีการอื่นๆ ใช้ไม่ได้ผลแล้วเท่านั้น เนื่องจากอาจนำไปสู่ความขัดแย้งที่รุนแรงได้ วิธีการนี้จึงต้องใช้อย่างระมัดระวัง ไม่ให้เกิดความรุนแรงหรือการทำลายติดตามมา ตัวอย่างเช่น การเดินขบวน การชุมนุมประท้วงโดยสันติ

4) บทบาทหน้าที่ของนักสังคมสงเคราะห์ในระยะสิ้นสุดกลุ่ม

พึงระลึกไว้ว่า การสิ้นสุดกลุ่มควรจะเป็น “กระบวนการ” มิใช่เหตุการณ์ ดังนั้น นักสังคมสงเคราะห์จึงควรมีการดำเนินงานตามขั้นตอนต่อไปนี้ (Heap 1985: 189) ในระยะสิ้นสุดกลุ่มคือ

(1) การวางแผนที่จะยุติกลุ่มไว้ล่วงหน้า สมาชิกกลุ่มควรจะได้รับรู้ตั้งแต่เริ่มตั้งกลุ่มว่ากลุ่มจะยุติลงเมื่อใดและควรมีการย้ำเตือนสมาชิกให้ทราบเป็นระยะๆ หากกลุ่มมีช่วงเวลาการพบปะกันยาวนาน เพื่อให้สมาชิกเตรียมตัวเตรียมใจไว้ล่วงหน้า ยกเว้นกรณีของกลุ่มที่พบปะกันเพียงครั้งเดียว นักสังคมสงเคราะห์ก็ควรที่จะแจ้งให้สมาชิกทราบนับตั้งแต่วันที่เริ่มเข้ากลุ่ม ว่ากลุ่มจะยุติลงเมื่อใด ในส่วนของนักสังคมสงเคราะห์เอง ก็ควรจะได้เตรียมวิธีการยุติกลุ่ม ว่าจะทำอะไร อย่างไร โดยปรึกษาหารือกับทั้งผู้นำกลุ่มและสมาชิก ในบางองค์กรและในกลุ่มบางประเภท อาจจะมีการจัดปัจฉิมนิเทศให้แก่สมาชิกกลุ่มก็ได้ เพื่อเตรียมสมาชิกให้เข้าสู่สังคมหรือกลับคืนสู่สังคมอย่างปกติสุข เช่น ในสถานสงเคราะห์เด็ก ก็จะมีการจัดหางานให้เด็กทำ จัดหาที่อยู่ที่เหมาะสมให้และฝึกทักษะการใช้ชีวิตในสังคม ก่อนที่กลุ่มเด็กเหล่านี้จะถูกจำหน่ายออกจากสถานสงเคราะห์เมื่ออายุครบ 18 ปี หากไม่อยู่ในระบบโรงเรียน

(2) การดำเนินงานกับความรู้สึกของสมาชิกต่อการสิ้นสุดของกลุ่ม ซึ่งอาจจะเริ่มโดยกลุ่มเองหรือนักสังคมสงเคราะห์ก็ได้เช่นกัน ในช่วงสิ้นสุดกลุ่มนี้ ความรู้สึกของสมาชิกจะเป็นเช่นไร ก็ย่อมขึ้นอยู่กับข้อเท็จจริงที่ว่ากลุ่มจะสิ้นสุดลงด้วยสถานการณ์แบบใด ประสบความสำเร็จตามวัตถุประสงค์หรือไม่ โดยทั่วไปแล้วสมาชิกมักจะมีความรู้สึกสำคัญๆ ต่อการสิ้นสุดกลุ่มรวม 2 ประการด้วยกัน ความรู้สึกแรกก็คือ การพลัดพรากหรือต้องลาจากเพื่อนสมาชิก ความรู้สึกที่สองคือ ความขัดแย้ง สองฝักสองฝ่ายในจิตใจ คือใจหนึ่งรู้สึกสูญเสีย แต่อีกใจหนึ่งก็โล่งว่ากลุ่มสิ้นสุดลงเสียได้ อย่างไรก็ตาม สมาชิกก็อาจจะมีความรู้สึกอื่นๆ ร่วมไปด้วย เช่น ปฏิเสธ ไม่ยอมรับความจริงว่ากลุ่มจะสิ้นสุดลงแล้ว มีการต่อรองขอให้เลื่อนการสิ้นสุดกลุ่มออกไปอีก หดหู่ เศร้าใจ เจ็บปวด หรือบางคนก็อาจแสดงพฤติกรรมถดถอยแบบเด็กๆ ออกมาก็ได้ สำหรับกลุ่มที่ประสบผลสำเร็จ สมาชิกก็มักจะรู้สึกภาคภูมิใจ ซึ่งชมผลงานของตนเอง แต่ในกลุ่มที่ไม่ประสบผลสำเร็จ สมาชิกก็อาจจะรู้สึกท้อถอยหมดกำลังใจก็ได้

นักสังคมสงเคราะห์จะต้องดำเนินงานกับความรู้สึกของสมาชิกกลุ่ม ไม่ว่าจะกลุ่มจะสิ้นสุดลงแบบใดก็ตาม ทั้งนี้ ก็เพื่อให้สมาชิกยอมรับสถานการณ์ทุกอย่างที่เกิดขึ้นในกลุ่มยุติลง มีการปรับตัวปรับใจเตรียมรับสถานการณ์และใช้ชีวิตในวันข้างหน้าต่อไป (Heap: 173) โดยที่นักสังคมสงเคราะห์ควรที่จะสร้างบรรยากาศการสิ้นสุดกลุ่ม ให้สมาชิกรู้สึกประทับใจ และเก็บเกี่ยวประสบการณ์ทั้งด้านบวกและด้านลบที่ได้รับจากกลุ่ม ขจัดความรู้สึกที่ต้องพลัดพรากจากเพื่อนสมาชิก และขจัดความรู้สึกขัดแย้ง สองฝักสองฝ่ายในจิตใจออกไป เพื่อนำไปสู่การยืนหยัดด้วยตัวเองในวันข้างหน้า

(3) การช่วยสมาชิกประเมินผล ประกอบด้วยการประเมินผลหลายอย่าง ได้แก่

การประเมินผลงานหรือกิจกรรมของกลุ่ม ว่ามีงานใดบ้างที่ทำสำเร็จแล้ว งานใดบ้างที่ยังทำไม่สำเร็จ และดูว่า กลุ่มบรรลุวัตถุประสงค์เพียงใด การประเมินสมาชิกแต่ละคน ในด้านการเปลี่ยนแปลง พฤติกรรมการพัฒนาศักยภาพ ทักษะ และความพึงพอใจที่ได้รับจากกลุ่ม การประเมินผลการดำเนินงานของนักสังคมสงเคราะห์ว่าได้ผลอย่างไร รวมทั้งการประเมินตัวนักสังคมสงเคราะห์เอง และสุดท้ายก็คือ การประเมินองค์กรที่ให้บริการสังคมสงเคราะห์กลุ่ม ว่าดำเนินงานบรรลุวัตถุประสงค์หรือไม่

นักสังคมสงเคราะห์จะช่วยอำนวยความสะดวกให้แก่สมาชิก เพื่อให้มีการประเมินบุคคลและสิ่งต่างๆ ที่กล่าวมานี้ อย่างเป็นวัตถุวิสัยหรือตรงกับความเป็นจริงมากที่สุดและนำผลการประเมินไปใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อกลุ่ม องค์กร และนักสังคมสงเคราะห์ต่อไป

(4) การสรุปสิ่งที่สมาชิกได้รับจากกลุ่มและส่งเสริมให้นำไปใช้ประโยชน์ในอนาคต สิ่งที่สมาชิกได้รับจากกลุ่มก็เช่น ประสบการณ์ ความรู้ ทักษะ ความสามารถ และการเปลี่ยนแปลงสิ่งต่างๆ ในทางบวก นักสังคมสงเคราะห์ควรจะช่วยกลุ่มสรุปสิ่งเหล่านี้ และคาดคะเนกลุ่มทางที่สมาชิกจะนำไปใช้ประโยชน์ในอนาคต เช่น การศึกษา การประกอบอาชีพ การใช้ชีวิตประจำวัน หรือชีวิตครอบครัว ฯลฯ รวมทั้งสนับสนุนให้สมาชิกช่วยเหลือกันและกันต่อไป แม้ว่ากลุ่มจะยุติลงไปแล้วก็ตาม หรือไม่ก็อาจจะประสานกับเครือข่ายที่เกี่ยวข้องให้แก่สมาชิกกลุ่มเพื่อทำให้เกิดแหล่งทรัพยากรขึ้นก็ได้ นอกจากนี้ ก็ยังอาจจะแนะนำสมาชิกให้แสวงหา หรือสรรค์สร้างทรัพยากรใหม่ๆ ที่จะช่วยสนับสนุนตัวเองหรือสังคมหลังจากกลุ่มสิ้นสุดลงแล้ว เช่น อาจร่วมกันจัดตั้งกองทุน จัดทำทำเนียบของกลุ่มเพื่อร่วมกันทำประโยชน์ให้แก่สังคมต่อไป เป็นต้น

2. การปฏิบัติงานกับกลุ่มบุคคลในวัยต่างๆ

นอกจากการปฏิบัติงานกับกลุ่มตามขั้นตอนพัฒนาการของกลุ่มแล้ว นักสังคมสงเคราะห์กลุ่มก็จะต้องปฏิบัติงานกับกลุ่มบุคคลที่ต่างวัยกันด้วย จึงต้องทำความเข้าใจกับพัฒนาการของมนุษย์ในวัยต่างๆ เพื่อประโยชน์ในการจัดกิจกรรมที่เหมาะสมกับกลุ่มบุคคลในแต่ละวัย และตอบสนองต่อปัญหาความจำเป็น ความต้องการของกลุ่มบุคคลที่มีวัยต่างกัน

ต่อไปนี้จะได้กล่าวถึงพัฒนาการของมนุษย์ในวัยต่างๆ และลักษณะของกิจกรรมที่เหมาะสมกับบุคคลในแต่ละวัย เพื่อใช้เป็นแนวทางสำหรับการจัดกิจกรรมของนักสังคมสงเคราะห์กลุ่ม

พัฒนาการของมนุษย์ในวัยต่างๆ กับการจัดกิจกรรมสังคมสงเคราะห์กลุ่ม

พัฒนาการของมนุษย์ (Human Development) หมายถึง “การศึกษาทางวิทยาศาสตร์ที่เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของมนุษย์ ทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพเมื่อเวลาเปลี่ยนไป” (Papalia, Olds, And Feldman) โดยที่การเปลี่ยนแปลงทางปริมาณจะหมายถึง การเปลี่ยนแปลงทางด้านจำนวนหรือตัวเลข เช่น ส่วนสูง น้ำหนัก ปริมาณคำศัพท์ที่เรียนรู้ ฯลฯ ส่วนการเปลี่ยนแปลงเชิงคุณภาพ จะหมายถึง การเปลี่ยนแปลงด้านประเภท โครงสร้าง หรือการจัดระบบต่างๆ ของร่างกาย เป็นต้นว่า การเปลี่ยนแปลงด้านสติปัญญา ด้านจิตใจ ฯลฯ (Papalia, et al.: 4)

พัฒนาการของมนุษย์เราจะเกิดขึ้นตลอดช่วงชีวิต (Life - span) ของแต่ละบุคคล เริ่มตั้งแต่ปฏิสนธิจนกระทั่งเสียชีวิต ซึ่งจะเป็นทั้งกระบวนการทางชีววิทยาที่เกิดขึ้นภายในตัวบุคคลเอง และกระบวนการที่คนเราแต่ละคนเปลี่ยนแปลงไปจากผลของการมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ซึ่งการศึกษาพัฒนาการ ในช่วงชีวิตต่างๆ ของมนุษย์ที่มีมาแต่ดั้งเดิมนั้น จะเป็นวิชาการสาขาหนึ่งของจิตวิทยา ที่เรียกว่า **จิตวิทยาพัฒนาการ** แต่ต่อมาวิชาการสาขานี้ก็ขยายขอบข่ายออกไปเป็นสหสาขา

(Interdisciplinary) เช่น ชีววิทยา สังคมวิทยา มานุษยวิทยา ฯลฯ โดยที่นักสังคมสงเคราะห์และนักพฤติกรรมศาสตร์มักจะศึกษาพัฒนาการของมนุษย์ด้วยการกำหนดวัตถุประสงค์หลักๆ ไว้ 4 ประการด้วยกัน ประการแรก ก็เพื่อให้คำอธิบายเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงชีวิตของมนุษย์ เช่น เมื่อโตเด็กจึงเริ่มพูด คำพูดนั้นมีลักษณะอย่างไรบ้าง ประการที่สอง ก็เพื่อจะหาคำตอบว่าอะไรเป็นสิ่งที่กำหนดการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว เช่น พฤติกรรมใดบ้างที่อยู่เบื้องหลังการพูดคำแรกของเด็กแต่ละคน ประการที่สาม ก็เพื่อจะทำนายการเปลี่ยนแปลงที่ถือกันว่าเป็นพัฒนาการของมนุษย์เรา เช่น ทำนายว่าความสามารถทางภาษาของเด็กอายุ 6 เดือนจะเป็นเช่นไรเมื่ออายุ 1 ขวบ 2 เดือน เป็นต้น และประการสุดท้าย ก็เพื่อจะควบคุมพัฒนาการหรือการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว โดยที่การศึกษานี้จะต้องอยู่ภายใต้กรอบจริยธรรมในแต่ละเรื่องด้วย (Zanden 1989: 4-5)

สหสาขาที่ศึกษาพัฒนาการของมนุษย์ ได้จัดแบ่งพัฒนาการของมนุษย์ออกเป็น 3 ด้านที่ต่างกัน เชื่อมโยงสัมพันธ์และส่งผลกระทบต่อกัน อันได้แก่ (1) **พัฒนาการทางกายภาพ (Physical Development)** ซึ่งหมายถึงการเปลี่ยนแปลงทางด้านร่างกายของคนเรา เช่น ส่วนสูง น้ำหนัก การเปลี่ยนแปลงที่สมอง หัวใจ ไตรังกระดูก กล้ามเนื้อ ฯลฯ ดังตัวอย่างการเปลี่ยนแปลงของวัยรุ่นที่มีทั้งการเจริญเติบโต (Growth) และพัฒนาการ (Development) ที่เปรียบได้กับการปฏิวัติร่างกายเดิม และการพัฒนาระบบเจริญพันธุ์รวมทั้งศักยภาพในการเจริญพันธุ์หรือการให้กำเนิดอีกชีวิตหนึ่ง (2) **พัฒนาการทางสติปัญญา (Cognitive Development)** เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากกิจกรรมทางด้านสติปัญญา เช่น การรับรู้ ความรู้สึก ความจำ ความคิด การใช้เหตุผล การใช้ภาษา ฯลฯ และ (3) **พัฒนาการทางจิตสังคม (Psychosocial Development)** ได้แก่การเปลี่ยนแปลงที่เกี่ยวข้องกับบุคลิกภาพของบุคคล อารมณ์และความสัมพันธ์กับบุคคลอื่นๆ (Zanden: 6)

ศาสตร์ทางด้านพัฒนาการของมนุษย์จะแบ่งช่วงชีวิตของคนเราออกเป็นระยะต่างๆ กัน ซึ่งในที่นี้จะแบ่งออกเป็น 6 ระยะใหญ่ๆ คือวัยเด็ก วัยเด็กตอนต้น วัยเด็กตอนกลาง วัยรุ่น วัยผู้ใหญ่ และวัยสูงอายุ โดยจะได้กล่าวพัฒนาการของมนุษย์ในแต่ละช่วงชีวิตและลักษณะหรือประเภทของกิจกรรมสังคมสงเคราะห์กลุ่มที่เหมาะสมกับคนในแต่ละวัยประกอบกันไปตามลำดับดังนี้ คือ

(1) วัยเด็กเล็ก (Infancy and Toddlerhood) ได้แก่ วัยทารกตั้งแต่แรกเกิดไปจนถึง 2 ขวบครึ่ง หรือ 3 ขวบ

วัยแรกของมนุษย์นี้อาจแบ่งได้เป็น 2 ระยะคือ วัยทารกแรกเกิดและวัยทารกตอนปลาย วัยทารกแรกเกิดหรือประมาณ 2 สัปดาห์แรกหลังคลอดเป็นระยะที่เด็กต้องปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมใหม่ที่ผิดกับสิ่งแวดล้อมในมดลูก เช่น การเปลี่ยนแปลงอุณหภูมิ การหายใจ การชั่งถ่าย การดูดกลืน ฯลฯ (ศรีเรือน แก้วกังวาล 2540ก: 144) พัฒนาการในด้านร่างกายทั้งน้ำหนักและส่วนสูงของเด็กทารกจะเป็นไปอย่างรวดเร็วในช่วง 3 ขวบปีแรก โดยเฉพาะจะสูงสุดในช่วงไม่กี่เดือนหลังคลอด เช่น ในช่วงอายุ 5 เดือนแรก น้ำหนักของทารกอาจจะเพิ่มเป็น 2 เท่า จากเมื่อแรกเกิด และเมื่ออายุ 1 ขวบ ก็อาจจะมีน้ำหนักถึง 3 เท่าของทารกแรกเกิด แต่เมื่ออย่างเข้าสู่ขวบปีที่ 2 และ 3 พัฒนาการที่เป็นไปอย่างรวดเร็วนี้ก็จะค่อยๆ ลดลง (Paralia, et al. 1989: 99) ส่วนพัฒนาการด้านอารมณ์เด็กทารกจะยังไม่มียารมณ์มากนัก โดยอาจจำแนกอารมณ์ออกได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ คืออารมณ์ไม่แจ่มใสเมื่อไม่ได้รับการตอบสนองด้านร่างกายหรือไม่ได้รับการอุ้มชูหรือเจ็บป่วย กับอารมณ์ขึ้นบานเมื่อได้รับสิ่งที่ตรงกันข้ามหรือความรู้สึกว่าสุขสบายดี บุคลิกของเด็กวัยนี้อาจปรากฏให้เห็นได้บ้าง (ศรีเรือน แก้วกังวาล 2540ก: 145)

เมื่อก้าวเข้าสู่วัยทารกตอนปลาย ทารกจะมีพัฒนาการของการช่วยตัวเองมากมาย ซึ่งสำคัญสำหรับชีวิตในภายหน้ามาก เช่น ทางกายมีพัฒนาการตั้งแต่การชันคอ การยกคาง ยกหน้าอกขึ้นได้นอนคว่ำได้ ไปจนถึงการนั่งได้เมื่อมีผู้พยุง จากนั้นก็นั่งเอง ตัวตรงได้ ยืนเกาะได้ คลานได้ เดินได้โดยมีผู้จูง คูกเขาเพื่อยืน ยืนโดยปล่อยมือตั้งไข่ ไปจนถึงยืนด้วยตัวเองได้ และเดินได้ในที่สุด การใช้มือจับฉวยก็พัฒนาจากทำไม่เป็นเลย ไปจนถึงการจับฉวยสิ่งต่างๆ ได้ถนัดเมื่ออายุประมาณ 5 เดือน ทางอารมณ์เด็กจะมีพัฒนาการหลายประการ อารมณ์จะเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วขึ้นอยู่กับสิ่งเร้า อารมณ์โกรธจะมีมากกว่าอารมณ์อื่นๆ เพราะเป็นระยะที่เด็กพัฒนาความเป็นตัวของตัวเอง แต่ก็อาจถูกขัดขวางจากผู้เลี้ยงดูหรือสิ่งแวดล้อมบ้าง อารมณ์กลัวเป็นอารมณ์ที่รองลงมาจากความโกรธ เช่น ความไม่เข้าใจสิ่งแวดล้อมหรือถูกหกรอก ถูกขู่จากผู้ใหญ่ อารมณ์อยากรู้ อยากเห็นของเด็กวัยนี้ก็ค่อนข้างมาก ความสัมพันธ์กับแม่หรือผู้เลี้ยงดูมีความสำคัญยิ่ง เพราะเป็นการวางรากฐานลักษณะนิสัยเชิงสังคมในภายภาคหน้า ในด้านพัฒนาการทางภาษา เด็กสามารถใช้ภาษาสื่อสารเรื่องราวในชีวิตประจำวันได้ ส่วนพัฒนาการด้านความคิดและสติปัญญา ก็เริ่มจากการรู้จักคิดด้วยประสาทสัมผัส และกล้ามเนื้อ โดยอาศัยวัตถุหรือเหตุการณ์เฉพาะหน้าเป็นตัวกระตุ้น รู้จักคิดคาดการณ์ง่ายๆ ได้ และเมื่อสิ้นสุดวัยนี้ ความเข้าใจตนเองว่าเป็นบุคคลหนึ่ง (Individuality) จะพัฒนาไปอย่างเต็มขั้น เด็กเล็กวัยนี้จะเรียนรู้ด้วยสายตา มือ ปาก เสียง และการเคลื่อนไหว (ศรีเรือน แก้วกังวาน: 157, 159, 191)

ในช่วงปลายวัยเด็กเล็ก คือช่วงครึ่งถึง 2 ขวบ เด็กจะพัฒนาความสามารถในการควบคุมพฤติกรรมของตนเองได้ในระดับหนึ่ง แม้จะยังไม่เต็มที่ก็ตาม และเริ่มจะพัฒนาไปสู่การมีวินัยในตนเอง ซึ่งจะแตกต่างกันไปในเด็กแต่ละคน บิดามารดาหรือผู้ใหญ่จึงควรเริ่มฝึกหัดลักษณะนิสัยบางอย่างให้แก่เด็กเล็ก เช่น การขับถ่าย กินอยู่หลับนอน และฝึกหัดการมีระเบียบวินัย (Papalia, et al. 1989: 179 - 180)

กิจกรรมสำหรับวัยเด็กเล็ก

มีคำกล่าวว่า “การเล่นคือการเรียน” ของเด็กในวัยเด็กเล็ก ซึ่งจะเรียนรู้ด้วยความเพลิดเพลินและสนุก จนอาจเรียกกิจกรรมสำหรับเด็กวัยนี้ว่าเป็น “การเล่น” ได้ เนื่องจากสิ่งแวดล้อมรอบตัวทารกล้วนเป็นสิ่งใหม่ที่ต้องสำรวจด้วยประสาทสัมผัสทั้งสิ้น ทารกจึงนำประสาทสัมผัสทั้งหมดมาใช้ในการเล่นและเรียนโลกที่ตนเองอาศัยอยู่ด้วยพลังกำลังที่ไม่รู้จักหมด ไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อยหรือเกียจคร้าน (ศรีเรือน แก้วกังวาน 2540ก: 173, 189)

กิจกรรมที่จะจัดสำหรับเด็กเล็กควรเป็นวัยทารกตอนปลายเนื่องจากมีวุฒิภาวะเพียงพอที่จะจัดกิจกรรมให้ได้ โดยควรเป็นกิจกรรมที่ส่งเสริมการใช้พลังความสามารถทางร่างกาย พัฒนากล้ามเนื้อแขน ขา เช่น การกระโดด การวิ่ง การหยิบจับ และต่อวัสดุหลายๆ รูปทรง การขี่หรือปั่นจักรยานสามล้อคันเล็กๆ การพัฒนาการใช้กล้ามเนื้อเพื่อขีดเขียนลายเส้นต่างๆ การฝึกทักษะเพื่อใช้กล้ามเนื้อสายตาประสานกับมือจากการเล่นของเล่น การตัดกระดาษ การปั้นดินน้ำมัน ซึ่งจะนำไปสู่ทักษะในการอ่านและเขียนต่อไป (จินทรวรรณ เทวรักษ์ 2525: 4-6, 15) หรือการเล่นของเล่นที่สามารถใช้มือทำเสียงได้ เช่น เขย่า เคาะ โขกหรือใช้ปากเป่า การพัฒนาสติปัญญาโดยการเรียนรู้ที่อาศัยกล้ามเนื้อและประสาทสัมผัสเป็นสื่อ ซึ่งเป็นการเรียนรู้ส่วนใหญ่ของเด็กวัยนี้ (ศรีเรือน แก้วกังวาน 2540ก: 166, 187) เช่น กายบริหารท่าต่างๆ การละเล่นประกอบเพลงและดนตรี เป็นต้น นอกจากนี้ ก็ควรเริ่มฝึกกิจกรรมสุขนิสัยบางประการให้เด็กแม้จะยังไม่จริงจังเคร่งครัดนัก เช่น การ

ล้างมือก่อนการรับประทานอาหาร การจับถ่ายให้ถูกที่เป็นเวลา การไปห้องน้ำเอง การดักอาหารรับประทานเอง (จินทรวรรณ เทวรักษ์ 2525: 4 – 6) โดยที่ผู้ใหญ่ต้องทำตัวเป็นแบบอย่างให้เด็ก ด้วยความสม่ำเสมอและฝึกให้เด็กรู้จักยาเกรงกฎ ระเบียบวินัยต่างๆ (ศรีเรือน แก้วกังวาล 2940ก: 161)

ทั้งนี้เด็กในวัยทารกตอนปลายอาจเริ่มมีการเล่นเชิงสังคม (Social Play) ได้ ซึ่งเป็นบทเรียนขั้นต้นที่จะก้าวไปสู่การมีสังคมในอนาคต จึงอาจจัดให้เด็กเล่นกับเพื่อนร่วมวัยได้แบบประเดี๋ยวประด๋าวไม่จริงจังจ้องไร้นัก สำหรับการเล่นเชิงศิลป์ ซึ่งเป็นการเล่นขั้นสูงสุดที่จะทำให้เด็กมีโอกาสพัฒนาด้านต่างๆ ต่อไป อาจให้เด็กฝึกลากเส้นยุ่งๆ ซึ่งจะเป็นรากฐานของการเป็นนักสร้างสรรค์และการมีความสุขเมื่อโตขึ้น (ศรีเรือน แก้วกังวาล: 184, 190)

(2) วัยเด็กตอนต้น (Early Childhood) อายุระหว่าง 2 ขวบครึ่งหรือ 3 ขวบ ถึง 6 ปี ของเด็กวัยนี้ คือ อยากรับอิสระ อยากรช่วยตัวเอง ชอบปฏิเสธและดื้อรั้น ไม่ตามใจใครง่ายๆ เด็กในวัยนี้จะได้รับสมญาว่า “วัยช่างปฏิเสธ” (Negative Period) เนื่องจากสาเหตุหลายประการ เช่น เด็กเพิ่งพ้นจากความเป็นทารกจึงต้องการแสดงความสามารถทางกาย ทางภาษาและการเข้าใจสิ่งแวดล้อม เด็กมีความสัมพันธ์กับคนในครอบครัวมากขึ้นและขยายวงออกไปถึงเครือญาติ เพื่อนบ้าน ทำให้ทั้งอยากตามใจตัวเองและตามใจผู้อื่นเวลาเดียวกัน ฯลฯ เด็กในวัยนี้มีความน่ารักน่าชัง ช่างประจบ ช่างอาสา แต่บางครั้งก็หัวดื้อ ในวัยนี้เด็กจำเป็นต้องเรียนรู้สิ่งต่างๆ คือกฎระเบียบต่างๆ ของสังคม ระเบียบวินัยการอยู่ร่วมกับผู้อื่น การแสดงพฤติกรรมตามบทบาททางเพศ รู้จักให้รู้จักรับ (ศรีเรือน แก้วกังวาล : 199)

พัฒนาการของเด็กในวัยตอนต้น จะเห็นไม่ชัดเจนเท่าใน 3 ขวบปีแรกของชีวิตหรือในวัยเด็กเล็ก ส่วนสัดส่วนที่เคยจ้ำม่ำเมื่อวัยทารกจะค่อยๆ เปรียวขึ้น แขนขายาวขึ้น เด็กชายจะมีกล้ามเนื้อมากกว่าเด็กหญิง ขณะที่เด็กหญิงจะมีเนื้อเยื่อไขมันมากกว่า กล้ามเนื้อและกระดูกจะพัฒนาขึ้นจากเดิม โดยเชื่อมประสานกับสมองและระบบประสาท ทำให้เด็กแข็งแรงขึ้น ระบบหายใจและการไหลเวียนของโลหิตดีขึ้นจากเดิม รวมทั้งภูมิคุ้มกันก็จะดีขึ้นไปด้วย ทำให้เด็กมีสุขภาพดีขึ้นกว่าวัยเด็กเล็ก (Papalia, et al. 1989: 191) ช่วงวัยเด็กตอนปลายเป็นระยะที่เด็กพัฒนาการทำงานเชื่อมประสานกันระหว่างอวัยวะที่ใช้เคลื่อนไหวอย่างสำคัญยิ่ง จนอาจเรียกว่าเป็นจุดเด่นแห่งพัฒนาการทางกายของเด็กวัยนี้ได้ กล้ามเนื้อใหญ่ แขน ขา ข้อต่อต่างๆ ของเด็กจะเจริญขึ้นเรื่อยๆ ส่วนกล้ามเนื้อเล็กแม้จะยังไม่สามารถพัฒนาได้ดีและเต็มที่เหมือนกล้ามเนื้อใหญ่ แต่เด็กก็มีการพัฒนาการด้านนี้ไม่น้อย สามารถใช้มือทำสิ่งต่างๆ ได้มั่นคงกว่าวัยทารก (ศรีเรือน แก้วกังวาล 2540ก: 201)

สำหรับพัฒนาการทางอารมณ์ เด็กในวัยเด็กตอนต้นมีอารมณ์หงุดหงิดง่ายกว่าวัยทารก ดื้อรั้นเพราะอยู่ในวัยช่างปฏิเสธ อารมณ์โกรธเป็นอารมณ์ธรรมชาติที่สุดที่แสดงออกมาได้หลายวิธี รวมทั้งยังมีอารมณ์อื่นๆ อีก เช่น อดดี้ออดดี อยากรู้อยากเห็นจนอาจเรียกว่าวัยช่างซุกได้ เพราะเด็กเริ่มรู้จักใช้เหตุผล อาจจะมีอิจฉาริษยาเพราะรู้ว่าจะสูญเสียสิ่งที่ตนรัก ส่วนมากจะเป็นการอิจฉาที่หรือน้องที่เกิดใหม่ มีอารมณ์ หวาดกลัว อารมณ์หรรษา เป็นต้น ในด้านพัฒนาการทางสังคม เด็กส่วนใหญ่ในวัยนี้มักจะเข้าโรงเรียนอนุบาลหรือโรงเรียนก่อนวัยเรียนแล้ว ทำให้เด็กแสวงหาเพื่อนร่วมวัย แต่ความสัมพันธ์กับเพื่อนก็ยังไม่ราบรื่นดีนัก ยังต้องการให้คนอื่นมาสนใจมากกว่าจะสนใจคนอื่น มีการทะเลาะกับเพื่อนบ่อยๆ แต่ก็คืนดีกันได้ง่ายๆ กลุ่มของเด็กวัยเด็กตอนต้นมักจะไม่มีที่ยืน เด็กใน

วัยนี้อาจมีทั้งเพื่อนสมมุติ (Imaginative Friends) ตามจินตนาการ และโลกสมมุติ (Imaginative World) ซึ่งเป็นการเล่นอย่างหนึ่ง เช่น เล่นขายของ เลียนแบบตัวละคร นอกจากนี้ วัยเด็กตอนต้น ก็ยังเป็นระยะของการเรียนรู้ความแตกต่างของเพศทางกายภาพ (Sex Differences) ที่ครอบครัว และสังคมขัดเกลา ซึ่งจะส่งผลต่อการเล่นของทั้งเด็กชายและเด็กหญิงที่มาจากความแตกต่างทางกายภาพหรือชีววิทยาของทั้งสองเพศ เช่น การเลียนแบบบทบาททางเพศ ในเด็กชายอาจจะชอบเล่นรถของเล่น เล่นปืน เล่นเป็นทหาร เป็นซูเปอร์แมน เป็นพ่อ เด็กหญิงอาจจะชอบเล่นหม้อข้าวหม้อแกง เล่นเป็นแม่ เป็นครู เป็นพยาบาล เป็นต้น (ศรีเรือน แก้วกังวาล: 205 – 209, 213 - 214)

เมื่อถึงปลายวัย เด็กในวัยเด็กตอนต้นจะมีพัฒนาการทางภาษาอย่างเต็มที่ เด็กจะพูดภาษาแม่ของตนได้ดีเท่าผู้ใหญ่ เด็กบางคนจะเริ่มพัฒนาภาษาเขียนและเริ่มอ่านหนังสือ เด็กที่มีพัฒนาการทางภาษาดีก็จะช่วยส่งเสริมพัฒนาการด้านความคิดทางสังคมและอารมณ์ต่อไป สำหรับพัฒนาการทางความคิด เด็กในวัยเด็กตอนต้นจะมีความเข้าใจในเรื่องเวลา ระยะห่างและขนาดได้แล้ว แต่ยังไม่สามารถแยกแยะความจริงกับความฝันออกจากกันได้โดยเด็ดขาด ส่วนพัฒนาการทางศีลธรรมจรรยา และค่านิยม เด็กยังคงต้องอาศัยบิดามารดาหรือผู้เลี้ยงดูให้การอบรมสั่งสอน โดยเฉพาะการทำให้เป็นแบบอย่าง อันเป็นการขัดเกลาทางสังคมอย่างหนึ่ง (ศรีเรือน แก้วกังวาล: 214-215, 229,254)

กิจกรรมกลุ่มสำหรับวัยเด็กตอนต้น

การเล่นคือการเรียนยังคงเป็นพฤติกรรมที่เด่นมากของเด็กในวัยเด็กตอนต้น ซึ่งจะช่วยส่งเสริมพัฒนาการของเด็กน่านับการ โดยที่เด็กจะชอบทั้งเล่นคนเดียว เล่นสมมุติและเล่นเชิงสังคม (ศรีเรือน แก้วกังวาล: 209, 254) แต่เนื่องจากเด็กวัยนี้มีความสนใจอยู่ในช่วงสั้นๆ กิจกรรมกลุ่มที่จะจัดให้จึงควรเป็นกิจกรรมหลายๆ อย่างที่ง่ายต่อการจดจำหรือการเล่น และใช้เวลาไม่นานเกินไป กิจกรรมที่ต้องใช้ความคิดหรือกำลังกายในเด็กอายุ 3 - 4 ขวบ ควรจัดไม่เกิน 15 นาที ในเด็กอายุ 5 - 6 ขวบควรจัดไม่เกิน 20 นาที (จันทร์วรรณ เทวรักษ์ 2525: 44) กิจกรรมเหล่านี้ก็เช่น เพลงเข้าจังหวะ การเคาะจังหวะ การร้องเพลง เกม การละเล่นง่ายๆ ที่ตื่นเต้น ไร้ใจ สนุกสนาน กิจกรรมที่ใช้พลังกำลังทางกาย เช่น การวิ่ง การกระโดดเชือก การขี่จักรยานสามล้อ หรือกิจกรรมทางด้านศิลปะ เช่น การวาดภาพ การพับกระดาษ การปั้นดินน้ำมัน ทำการฝีมือ ฯลฯ (ศรีเรือน แก้วกังวาล 2540 ก: 231) ซึ่งนอกจากการเล่นเป็นกลุ่มแล้ว ก็ควรจัดกิจกรรมให้เด็กได้เล่นคนเดียว แสดงความสามารถเฉพาะตัวที่เหมาะสมกับการเล่นสมมุติ เช่น การเล่นนิทาน การเชิดหุ่นมือ

ในเรื่องการปลูกฝังค่านิยมความเสมอภาคทางเพศแก่เด็กในวัยเด็กตอนต้น การจัดของเล่นให้หรือสร้างโอกาสในการเล่นหรือให้ของขวัญแก่เด็ก ก็ไม่ควรตอกย้ำภาพลักษณ์ตายตัวของหญิงหรือชาย (Gender Stereotypes) แต่ควรฝึกให้เด็กรู้จักการยืดหยุ่นบทบาทความเป็นเพศ เพื่อที่จะเรียนรู้ว่าบทบาทของหญิงชายสามารถสลับสับเปลี่ยนกันได้โดยไม่ยึดติดกับบทบาทความเป็นเพศดั้งเดิมจนเกินไป เช่น ให้เด็กชายได้เล่นหรือได้รับตุ๊กตาหรือเครื่องทำครัวเด็กเล่น หรือเล่นหม้อข้าวหม้อแกง ให้เด็กหญิงได้เล่นหรือได้ขับรถเด็กเล่น ได้เล่นเครื่องมือช่างหรือการเล่นที่มีกฎซับซ้อนเหมือนเด็กชาย เป็นต้น ดังนั้น เพื่อปลูกฝังมโนธรรมให้แก่เด็กวัยนี้ อันจะเป็นรากฐานต่อไปในวัยผู้ใหญ่ จึงควรใช้กิจกรรม เช่น การละเล่น นิทานหรือละคร สร้างแบบให้เด็กได้เลียนแบบและซึมซับโดยไม่มีการฝืนใจ (ศรีเรือน แก้วกังวาล: 215) นอกจากนี้ ก็ไม่ควรจัดหาของเล่นที่อาจช่วยบ่มเพาะความรุนแรงให้แก่ร่างกายเด็กชายและเด็กหญิง เช่น ปืน รถถัง ฯลฯ และไม่ควรถูกจัดเกมการ

เล่นที่มีความรุนแรงแฝงอยู่ในเนื้อหาให้แก่เด็กด้วย หรือหากจะให้เด็กดูโทรทัศน์เป็นกลุ่ม ก็ควรเลือกรายการที่มีประโยชน์ ไม่มีเนื้อหาความรุนแรงแฝงฝังอยู่

(3) วัยเด็กตอนกลาง (Middle Childhood) อยู่ในช่วงอายุประมาณ 6 – 12 ปี หรือ 13 ปี

วัยนี้แต่เดิมเป็นช่วงที่เด็กเข้าโรงเรียน แต่ในปัจจุบันเด็กมักจะผ่านการเรียนจากโรงเรียนหรือสถาบันการศึกษาอย่างใดอย่างหนึ่งมาบ้างแล้ว (ศรีเรือน แก้วกังวาล: 261) มีคำกล่าวที่แสดงพัฒนาการของเด็กตอนกลางได้เป็นอย่างดีว่า “ช้าและมั่นคง” (Slow and Steady) ซึ่งหมายความว่า การเปลี่ยนแปลงในวัยเด็กตอนกลาง เมื่อเปรียบเทียบกับเด็กตอนต้นแล้ว ไม่รวดเร็วนัก เด็กชายและเด็กหญิงจะเจริญเติบโตอย่างสม่ำเสมอไปเรื่อยๆ โดยจะผอมและสูงกว่าเมื่อวัยเด็กตอนต้น จนกระทั่งเมื่อเด็กหญิงอายุประมาณ 10 ปีก็จะเติบโตล้ำหน้าเด็กชาย แต่เมื่อเด็กชายก้าวเข้าสู่ช่วงต้นวัยรุ่น อายุประมาณ 12 – 13 ปี ก็จะเติบโตล้ำหน้าเด็กหญิง (Papalia, et al. 1989: 262 - 263) โดยที่เด็กหญิงจะเริ่มมีประจำเดือนประมาณ 12 ปี ลักษณะทุติยภูมิทางเพศ (Secondary Sex Characteristics) ก็จะปรากฏขึ้นเรื่อยๆ (สุชา จันท์ธรม 2540: 131) พัฒนาการสำคัญของเด็กที่ควรเกิดขึ้นระยะนี้ก็คือการเตรียมตัวเพื่อเป็นเด็กวัยรุ่นและผู้ใหญ่ที่รับผิดชอบตนเองในด้านต่างๆ (ศรีเรือน แก้วกังวาล 2540ก: 261)

พัฒนาการทางด้านสังคมของเด็กในช่วงวัยเด็กตอนกลางแตกต่างจากวัยเด็กตอนต้นหลายประการ เช่น มีการคบเพื่อนร่วมวัยและผู้ใหญ่มากขึ้น พัฒนาการโดยการเอาตนเองเป็นศูนย์กลางจะลดลงสามารถรวมกลุ่มเล่นกับเพื่อนได้ดียิ่งขึ้น มีความผูกพันกันเพื่อนร่วมวัยที่เป็นเพศเดียวกันเป็นส่วนมากจึงได้เรียนรู้การอยู่ร่วมกันกับผู้อื่นที่ไม่ใช่คนในครอบครัว อันเป็นผลมาจากการเปลี่ยนสังคมจากบ้านสู่โรงเรียนอย่างจริงจัง รู้จักเคารพกฎเกณฑ์ ระเบียบ รู้จักมารยาทสังคมและนิสัยใจของเพื่อนลดนิสัยเด็ก ๆ เช่น “การอ้อน เอาแต่ใจตัวเอง ตื้อ” ลงจากเดิม กลุ่มเพื่อนร่วมวัยจะมีบทบาทอย่างมากต่อชีวิตของเด็กในระยะนี้ และจะเพิ่มความสำคัญมากขึ้นเรื่อยๆ จนถึงระดับสูงสุดในวัยรุ่น โดยจะมีอิทธิพลต่อเด็กในด้านอารมณ์ ความนึกคิด ทศนคติ ความมุ่งหวัง ความปรารถนา การมีพฤติกรรมตามบทบาททางเพศ ค่านิยม ฯลฯ กลุ่มในวัยเด็กตอนกลางมักจะมีสมาชิกมากกว่าและยั่งยืนกว่ากลุ่มวัยเด็กตอนต้น แต่ละกลุ่มมักจะมีวัฒนธรรมกลุ่ม (Peer Culture) เช่น ค่านิยม ทศนคติ กฎระเบียบ ภาษา ฯลฯ เป็นของตนเอง โดยเด็กที่เข้าร่วมกลุ่มก็มักประพฤติปฏิบัติตามเพื่อให้กลุ่มยอมรับ ซึ่งบางครั้งแม้จะขัดแย้งกับกฎระเบียบของโรงเรียน ครอบครัว หรือสังคม แต่เด็กก็จะได้รับการตอบสนองความต้องการทางสังคมขั้นพื้นฐาน เช่น ค่ายกย่อง ความมั่นคงทางจิตใจ ฯลฯ จากกลุ่มเพื่อน (ศรีเรือน แก้วกังวาล: 262 - 264)

ในวัยเด็กตอนกลาง เด็กจะเริ่มพัฒนาความรู้สึกนึกคิดเกี่ยวกับตนเอง (Self - concept) ขึ้นมาซึ่งได้แก่ความเข้าใจเกี่ยวกับตนเอง การควบคุมพฤติกรรมของตนเองและความเชื่อมั่นในตัวเอง (Papalia, et al. 1989: 334) เด็กจะมีอารมณ์ต่างๆ มากมายที่น่าพึงพอใจ เช่น ความรัก ความเห็นใจ ความสงสาร ความเบิกบานรื่นรมย์ และที่ไม่น่าพึงพอใจ เช่น ความโกรธ เกลียด อิจฉาริษยา ฯลฯ ซึ่งถ้าหากไม่ได้แสดงออกและถูกเก็บกดไว้มากเกินไป ก็อาจรู้สึกเครียด และนำไปสู่ความเจ็บป่วยทางกายได้ ประกอบกับการที่ขอบเขตชีวิตสังคมของเด็กในวัยนี้ขยายวงกว้างขึ้น ทำให้เด็กรู้สึกใส่ใจ เข้าใจอารมณ์ของผู้อื่น สิ่งที่ต้องพัฒนาในด้านอารมณ์ของเด็กวัยนี้ ก็คือ ความเข้าใจอารมณ์ของตนเอง

ของผู้อื่น รู้จักควบคุมและปลดปล่อยอารมณ์อย่างเหมาะสม ซึ่งเป็นการเรียนรู้ที่สำคัญ และจำเป็นต่อการเติบโตเป็นวัยรุ่นที่มีความสุขต่อไป ในด้านความคิด โลกของวัยเด็กตอนกลางก็กว้างขวางขึ้นเช่นกัน การเรียนในโรงเรียนทำให้ความคิดและสติปัญญาของเด็กแผ่ออกไปทั้งทางกว้างและทางลึกตามวัย วัยนี้เป็นระยะของการวางรากฐานความรู้พื้นฐาน การพัฒนาทักษะความสามารถในการใช้เหตุผลเพิ่มสูงขึ้น เด็กเริ่มเข้าใจแนวคิดเชิงนามธรรมง่าย ๆ ความเข้าใจในกฎระเบียบและคำสั่งดีขึ้น เด็กบางคนยังรู้จักวิพากษ์วิจารณ์อีกด้วย ในช่วงปลายวัยเป็นช่วงเวลาที่เหมาะสมมากในการสอนให้เด็กเรียนรู้พฤติกรรมถูกผิด ดีชั่ว (ศรีเรือน แก้วกังวาล: 267 - 270) เด็กในวัยนี้จะเรียนรู้บทบาทความเป็นเพศ (Gender Roles)¹ จากทั้งบุคคลใกล้ชิด บุคคลที่เด็กนิยมยกย่อง จากสื่อต่างๆ การรวมกลุ่มเฉพาะเพศเดียวกันจึงช่วยให้เด็กได้เรียนรู้บทบาทความเป็นเพศได้ง่ายและสะดวกรวดเร็วยิ่งขึ้น เนื่องจากพัฒนาการด้านนี้เป็นพัฒนาการสำคัญที่เกี่ยวกับพฤติกรรมทางเพศของมนุษย์ ถ้าหากเด็กไม่ได้เรียนรู้เรื่องนี้แล้ว เมื่อเข้าสู่วัยรุ่นและวัยผู้ใหญ่จะวิตกกังวลเรื่องนี้สูง (ศรีเรือน แก้วกังวาล: 2566 - 266)

กิจกรรมกลุ่มสำหรับวัยเด็กตอนกลาง

เนื่องจากกลุ่มมีอิทธิพลต่อพัฒนาการทางบุคลิกภาพของเด็กในวัยเด็กตอนกลางอย่างกว้างขวาง (ศรีเรือน แก้วกังวาล: 307) เด็กจึงได้รับการส่งเสริมให้ทำกิจกรรมต่างๆ ร่วมกับเพื่อนๆ ในกลุ่มโดยหลักเกณฑ์สำคัญประการหนึ่งในการจัดกิจกรรมที่ควรระดมมาใช้สำหรับวัยเด็กตอนกลางที่นอกเหนือจากปัจจัยส่วนตัว เช่น ความสนใจ ทักษะ ภูมิหลัง ฯลฯ ของเด็กก็คือ การจัดแบ่งกลุ่มเด็กตามเพศ เนื่องจากทั้งเด็กชายและเด็กหญิงต่างก็มีความรู้สึกผูกพันกับกลุ่มเพื่อนร่วมวัย (Peer Group) เพศเดียวกันกับตนค่อนข้างสูงและจริงจัง ขนาดที่สามารถรับผิดชอบแทนเพื่อนหรือเสียสละให้เพื่อนได้ การเข้ากลุ่มจึงจะช่วยส่งเสริมการเรียนรู้ให้เด็กเข้าใจบทบาทหน้าที่ของตนเอง มีการแข่งขันและร่วมมือกันภายในกลุ่ม

การเล่นเชิงสังคมเป็นการเล่นที่ยังคงมีความสำคัญต่อพัฒนาการด้านต่างๆ ของเด็กวัยนี้ (ศรีเรือน แก้วกังวาล: 308) โดยเฉพาะในกลุ่มของเด็กเพศเดียวกัน กิจกรรมที่เหมาะสมที่สมควรจัดให้ก็เช่นกิจกรรมที่ส่งเสริมให้เด็กใช้กล้ามเนื้อใหญ่ๆ ของลำตัวและแขนขา เช่น การเล่นกีฬา เกมการแข่งขัน การเล่นที่ใช้กำลังกลางแจ้ง เช่น ฟุตบอล วอลเลย์บอล ตีจับ ฯลฯ โดยให้การศึกษาไปด้วยเพื่อให้เด็กรู้จักป้องกันอุบัติเหตุ เนื่องจากเด็กชอบเคลื่อนไหวด้วยความรวดเร็ว หรือกิจกรรมสร้างสรรค์ต่างๆ เช่น การวาดรูป การเขียนเรื่อง การอ่านและสนทนาเรื่องจากการอ่าน การปั้นรูป ฯลฯ กิจกรรมที่ตนศึกษา ค่ายพักแรม (ศรีเรือน แก้วกังวาล: 268) กิจกรรมสัมพันธ์ระหว่างบ้านกับโรงเรียนก็เป็นอีกกิจกรรมหนึ่งที่ควรส่งเสริม เช่น การพบปะสนทนา ปรีกษาหารือ ทำกิจกรรมร่วมกันระหว่างครอบครัวของเด็กกับโรงเรียนและครู

กิจกรรมกลุ่มอีกอย่างหนึ่งที่ต่อเนื่องมาจากวัยเด็กตอนต้นและควรจัดให้เด็กในวัยเด็กตอนกลางก็คือ กิจกรรมส่งเสริมความเสมอภาคทางเพศ โดยควรจัดให้กลุ่มเด็กหญิงเด็กชายเรียนรู้บทบาทหญิงชายในสังคมที่ไม่ตายตัว และไม่ไปไปตามค่านิยมดั้งเดิม แต่ส่งเสริมความเสมอภาค

¹ เช่น การเป็นเด็กหญิงที่ดี อยู่ในโอวาทของครูและบิดามารดา การที่เด็กหญิงเรียนรู้งานบ้านจากมารดา การที่เด็กชายเรียนรู้งานช่างต่างๆ จากบิดา การเล่นเกมของเด็กชายมักจะซับซ้อน มีกฎกติกา สถานที่เล่นก็ค่อนข้างไกลจากบ้าน ส่วนการเล่นของเด็กหญิงก็เกี่ยวพันกับการเป็นแม่ แม่บ้านในบริบทของครัวเรือน เป็นต้น ซึ่งเป็นบทบาททางเพศดั้งเดิมที่ควรปรับเปลี่ยน ดังจะได้กล่าวถึงต่อไป

ระหว่างหญิงชาย เช่น ทั้งเด็กหญิงและเด็กชายอาจจะทำกิจกรรมงานฝีมือ ทำอาหาร ทำงานบ้าน ทำงานเกษตร ซ่อมจักรยานหรืองานที่ใช้แรงงานร่วมกัน การให้เด็กหญิงและเด็กชายรวมกลุ่มกันเพื่อ วิจารณ์ข่าวจากสื่อมวลชน อ่านหนังสือ นิทาน หรือชมสื่อต่างๆ โดยมีครู ผู้ใหญ่ในบ้าน หรือบิดา มารดาทำตัวให้เป็นแบบอย่างโดยการสลบหน้าที่ความรับผิดชอบที่สังคมถือว่าเป็นบทบาทตายตัวของ ชายหรือหญิง เช่น ผู้ชายอาจจะช่วยทำอาหาร เลี้ยงลูก ดูแลบ้าน ที่ถือว่าเป็นงานของผู้หญิง หรือ มีการเปิดกว้างให้โอกาสผู้หญิงเป็นผู้นำในครอบครัวหรือชุมชนเคียงคู่ไปกับผู้ชายหรือมีส่วนร่วมในทุก กิจกรรมของชุมชน เป็นต้น

กิจกรรมสุดท้ายก็คือเพศศึกษา เริ่มจากปลายวัยของเด็กวัยนี้คือประมาณอายุ 9 – 10 ปี เป็นต้นไป ควรมีการสอนเพศศึกษาโดยแยกเพศหรือรวมเพศตามความเหมาะสมของเนื้อหา ใน ประเด็นด้านอนามัยเจริญพันธุ์ (Reproductive Health) เช่น การเปลี่ยนแปลงทางร่างกายของ ชายหญิงเมื่อเข้าสู่วัยรุ่น สุขอนามัยส่วนบุคคล การอยู่ร่วมกันระหว่างเพศต่างๆ ในสังคมอย่าง สมานฉันท์ การสร้างความสัมพันธ์และการปรับตัวกับเพื่อนต่างเพศ ทักษะชีวิตในการแก้ไขปัญหา ความขัดแย้ง การต่อรองเรื่องต่างๆ ในชีวิตประจำวันของเพศชายและหญิง เป็นต้น

(4) วัยรุ่น (Adolescence) อายุประมาณ 12 – 20 ปี ถึง 25 ปี

เป็นวัยหัวเลี้ยวหัวต่อที่คาบเกี่ยวระหว่างความเป็นเด็กกับความเป็นผู้ใหญ่ วัยนี้อาจผ่านพ้นไป อย่างราบรื่นหรืออาจประสบความยุ่งยากจนอาจเรียกว่าเป็น “วิกฤต” ก็ได้เช่นกัน ช่วงอายุที่จัดเป็น วัยรุ่นในปัจจุบันเนิ่นนานกว่าแต่ก่อนเพราะเด็กมักจะอยู่ในสถานศึกษานานขึ้น วัยรุ่นเป็นช่วงเวลาที่ เด็กมีพัฒนาการเด่นๆ ในแทบทุกด้าน ต้องปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาการด้านต่างๆ อย่าง เข้มข้นทำให้วัยนี้ค่อนข้างจะละเอียด เพราะหากดำเนินชีวิตผิดพลาดหรือปรับตัวไม่ถูกต้องแล้ว ก็ อาจมีปัญหาที่ยืดเยื้อไปถึงวัยผู้ใหญ่ได้ (ศรีเรือน แก้วกังวาล 2540 ข: 329)

พัฒนาการทางกายที่น่าสนใจของเด็กวัยรุ่นก็คือลักษณะหัตถิภุมิทางเพศ หรือลักษณะที่ แยกแยะความเป็นชายหนุ่มและหญิงสาว เช่น การขยายของสะโพกและทรวงอกของหญิง หรือ เสียงแตกของชาย โดยที่ความเจริญเติบโตของวัยรุ่นจะมีทั้งส่วนภายนอกที่มองเห็นได้ง่าย เช่น ส่วนสูง น้ำหนัก รูปร่าง ส่วนสัดของร่างกาย และภายในเช่นการทำงานของต่อมไร้ท่อ ฮอร์โมน กระดูก แข็งแรงขึ้น การผลิตเซลล์สืบพันธุ์ในเด็กชาย การมีประจำเดือนของเด็กหญิง ฯลฯ ตอนต้นๆ ของวัย นี้ ร่างกายของเด็กไม่ได้สัดส่วน จะรู้สึกอึดอัด กังวาล อ่อนไหวเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงร่างกาย (ศรีเรือน แก้วกังวาล: 331) ในช่วงวัยรุ่นตอนต้น การเลือกการแต่งกายให้เหมาะสมกับวัยอาจจะ ลำบาก เพราะเด็กอยู่ในวัยกึ่งเด็กกึ่งวัยรุ่น

การเปลี่ยนแปลงและเติบโตทางร่างกายของเด็กวัยรุ่นส่งผลกระทบต่ออารมณ์ของเด็ก ทำให้ อารมณ์เปลี่ยนแปลงง่าย สับสน อ่อนไหว ไม่นั่นคง ดังมีคำเรียกว่าเป็นพายุบุแคม (Storm and Stress) โดยอารมณ์ที่เกิดกับวัยรุ่นนั้นจะมีทุกประเภท เช่น รัก ชอบ โกรธ เกลียด อิจฉาริษยา ใ้อวด เจ้าทิฐิ วุ่นวายใจ เห็นอกเห็นใจ สับสน หงุดหงิด ฯลฯ และเนื่องจากเข้ากับคนต่างวัยยาก เด็กวัยรุ่นจึงมักเกาะกลุ่มกันได้ดีเป็นพิเศษกว่าวัยอื่นๆ เพราะเข้าใจและยอมรับกันเองได้ง่าย อย่างไร ก็ดี เด็กวัยรุ่นที่ปรับตัวได้ดีก็อาจจะไม่มีสภาพอารมณ์แบบพายุบุแคมดังที่ว่ามานี้ (ศรีเรือน แก้ว กังวาล: 336)

พัฒนาการทางสังคมในวัยรุ่นที่สำคัญ คือ อิทธิพลของกลุ่มเพื่อนร่วมวัย ที่ไม่เพียงเฉพาะเพศ

เดียวกันเท่านั้น แต่ยักรวมถึงเพื่อนต่างเพศด้วย เป็นการเริ่มต้นชีวิตกลุ่ม (Group Age) อย่างแท้จริง โดยที่เด็กสามารถร่วมทุกข์ร่วมสุขกับเพื่อน มีความจงรักภักดีต่อกัน ได้รับการตอบสนองความต้องการทางสังคมด้านต่างๆ เช่น การได้เป็นคนสำคัญ การหนีสภาพน่าเบื่อของบ้าน ฯลฯ เด็กจะมีวัฒนธรรมของกลุ่มซึ่งตนเองยอมรับและปฏิบัติตาม ขณะที่ครอบครัวกลับมีอิทธิพลต่อเด็กวัยร่นน้อยลง ความเป็นไปของกลุ่มเพื่อนร่วมวัยจึงเป็นสิ่งที่ชี้ชะตาชีวิตของเด็กวัยร่น และอาจส่งผลไปถึงวัยผู้ใหญ่ได้ ประจวบเดียวกับครอบครัวมีความสำคัญต่อการสร้างฐานชีวิตของคนเราในวัยเด็กเล็ก อีกประเด็นหนึ่งที่พบในพัฒนาการด้านสังคมของวัยร่น ก็คือความขัดแย้งที่มีกับบิดามารดาผู้ปกครองที่ถือสิทธิในการดูแลความประพฤติของเด็ก แต่เด็กกลับคิดว่าตนเองพ้นจากความเป็นเด็กแล้ว และอาจต้องการทำในสิ่งที่เจ้าตัวเองหรือนิยม เกิดช่องว่างระหว่างวัยกับผู้สูงวัยกว่า อันเป็นผลจากความรู้สึกที่เด็กคิดว่าเขาหรือเธอมีโลกส่วนตัวที่ใหญ่และเด็กกว่าไม่เข้าใจ (ศรีเรือน แก้วกังวาล: 337 – 338, 334 – 345)

ในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างเพศทางสังคม (Gender Relations) ในวัยร่นนั้น ความเจริญเติบโตของลักษณะพฤติกรรมทางเพศจะเป็นแรงกระตุ้นให้เด็กชายและเด็กหญิงเริ่มสนใจกันและกัน พอใจจะสังสรรค์ เล่น เรียน ทำกิจกรรม หรือพูดคุยกัน เด็กวัยร่นจะเลียนแบบบทบาทความเป็นเพศ ไม่เพียงแต่บุคคลที่ตนรักและพบเห็นในบ้านเท่านั้น แต่ยังขยายวงออกไปถึงเพื่อนร่วมวัยบุคคลในอุดมคติ ดาราตัวละครในหนังสืออ่านเล่น ฯลฯ ซึ่งความสัมพันธ์ระหว่างเด็กชายหญิงวัยร่นบางคู่ อาจจะพ้นขีดความเป็นเพื่อนไปสู่คนรัก หรืออาจจะมีเพศสัมพันธ์กันจนเกิดปัญหาการตั้งครรภ์ ในวัยร่นหญิงขึ้นได้ (ศรีเรือน แก้วกังวาล: 340 - 341) ซึ่งประเด็นปัญหานี้ก็ควรจะมีมุมมองที่เป็นการมีเพศสัมพันธ์โดยไม่รับผิดชอบของวัยร่นชายและการผิดพลาดของวัยร่นหญิง ดังนั้นการให้ความรู้ด้านเพศศึกษาที่เหมาะสมและอนามัยเจริญพันธุ์จึงจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับวัยร่น

ในช่วงวัยร่น เด็กมีการเจริญเติบโตทางสมองอย่างเต็มที่จึงสามารถคิดได้ในทุกรูปแบบของวิธีคิดหากได้รับการศึกษาอบรมมาด้วยดี เด็กจะแสดงความปรารถนาอย่างชัดเจนอันแตกต่างจากวัยอื่นๆ แม้เรื่องของนามธรรมที่ซับซ้อนเด็กก็สามารถเข้าใจได้ เด็กจะมีกระบวนการคิดหลากหลายแบบ เช่น รู้จักคิดเป็นเหตุเป็นผล สามารถคิด วิเคราะห์ วิพากษ์วิจารณ์ มีความคิดรวบยอดต่างๆ ลึกซึ้งขึ้น ฯลฯ เด็กวัยร่นมักถวิลหาบุคลิกภาพของตนเองและเริ่มจะค้นหาตนเอง หรือค้นหา “อัตลักษณ์” ของตัว เช่น ในเรื่องความสนใจ รสนิยม อุดมคติ ความถนัด ความสามารถที่แท้จริง ฯลฯ ซึ่งเป็นพัฒนาการประจำวัยที่สำคัญมาก เพราะเป็นการแสดงถึงการก้าวเข้าสู่วัยผู้ใหญ่ และสัมพันธ์กับการเลือกอาชีพ การแสวงหา อุดมคติ/ปรัชญาชีวิต หรือการแสวงหาและทำตามวิบุรุษ/วีรสตรีในใจพร้อมกันนั้น วัยร่นก็จะมีพัฒนาการด้านศีลธรรมจรรยา ความดี – ความชั่วด้วย (ศรีเรือน แก้วกังวาล: 347, 352 – 352, 355 -356, 385)

สำหรับเด็กวัยร่นที่ปรับตัวกับปัญหาต่างๆ ประจำวัยไม่ได้ ก็มักกลายเป็นเด็กที่มีปัญหาต่างๆ กัน เช่น กระทบความผิด ไม่มีความสุขในการเรียน ขาดความรับผิดชอบ หนีออกจากบ้าน ติดสารเสพติด ปัญหาอ้วน-ผอม ฯลฯ (ศรีเรือน แก้วกังวาล: 385) ทำให้เด็กวัยนี้จะเป็นวัยแห่งความยุ่งยาก สับสน หรือวัยแห่งการเปลี่ยนแปลงอันเป็นรากฐานที่ดีของวัยผู้ใหญ่ ก็ขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการ เช่น สิ่งแวดล้อม ครอบครัว การปรับตัวของเด็ก อิทธิพลของเพื่อน ผู้ใกล้ชิด ผู้ให้การศึกษาแนะนำ เช่น ครู ญาติพี่น้อง ฯลฯ

กิจกรรมกลุ่มสำหรับวัยรุ่น

ในช่วงวัยรุ่นตอนต้น การจัดกิจกรรมกลุ่มโดยการแบ่งแยกเพศของเด็กยังคงมีความจำเป็นอยู่แต่ในช่วงวัยรุ่นตอนปลาย ควรจัดกิจกรรมที่ทั้งสองเพศสามารถมีส่วนร่วมอย่างเท่าเทียมกัน และควรเป็นกิจกรรมที่ให้ความรู้ ให้ประสบการณ์ชีวิต ให้ปรัชญาในการดำรงชีวิต เพิ่มพูนทักษะความสามารถส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างบ้านกับโรงเรียน ทำประโยชน์ให้แก่กลุ่มชนและสังคม รวมทั้งป้องกันปัญหาที่อาจเกิดขึ้นกับเด็กในวัยนี้ ในขณะที่เดียวกันก็ให้ความสนุกสนานเพลิดเพลินไปด้วย ตัวอย่างเช่นกิจกรรมสนทนากลุ่มในเรื่องอุดมคติของชีวิต อาชีพที่ใฝ่ฝัน การป้องกันอุบัติเหตุจากการขับขี่ยานพาหนะ การส่งเสริมสุขภาพ ความอ่อน – ผอมกับสุขภาพ ฯลฯ สำหรับกิจกรรมประเภทกลางแจ้ง ควรจัดให้น้อยลงกว่าเด็กตอนปลาย ยกเว้นกิจกรรมออกกำลังกายหรือส่งเสริมสุขภาพ นอกจากนี้ก็อาจจัดกิจกรรมประเภทเต้นรำ ฟ้อนรำ การเล่นดนตรี การไต่วาทิ การอภิปราย ทัศนศึกษา การวาดรูป ปั้นรูป ค่ายพักแรม ค่ายสิ่งแวดล้อม การให้ความรู้เรื่องเทคโนโลยีสารสนเทศ ที่ส่งเสริมการพัฒนาตนเอง เป็นต้น

กิจกรรมเพศศึกษาเป็นอีกกิจกรรมหนึ่งที่สำคัญมากสำหรับเด็กวัยรุ่นเพื่อป้องกันปัญหาอื่นๆ ที่อาจจะตามมา เช่น การตั้งครรภ์และการทำแท้งในวัยรุ่นหญิง การมีเพศสัมพันธ์โดยขาดความรับผิดชอบของวัยรุ่นชาย การติดเชื้อเอดส์ การเป็นบิดามารดาเมื่อไม่พร้อม การต้องออกจากโรงเรียนกลางคัน ฯลฯ โดยเนื้อหาของกิจกรรม ควรจะเป็นเรื่องของการปลูกฝังคุณธรรมทางเพศ (เช่น การไม่เอาไรต์เอาเปรียบเพศตรงข้าม การสร้างและพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชายที่ตั้งอยู่บนการเกื้อกูลกันในฐานะเพื่อนมนุษย์ ความรับผิดชอบต่อสวัสดิภาพของกันและกัน และความเสมอภาค ฯลฯ) การเปลี่ยนแปลงทางร่างกายและอารมณ์จิตใจของวัยรุ่น มิตรภาพของชายและหญิงที่ปราศจากเพศสัมพันธ์ ความรักในวัยเรียน ความเข้าใจที่มีต่อเพศที่สาม ความเข้าใจโลกและชีวิตในวัยรุ่นวัยเรียน โรคติดต่อทางเพศสัมพันธ์ การดูแลสุขภาพของร่างกายจิตใจ ทักษะชีวิตในการแก้ไขปัญหาในชีวิตประจำวัน การประเมินตนเอง การแสวงหาทางเลือกที่เหมาะสม การต่อรอง การตัดสินใจและวางแผนเกี่ยวกับความรักและการมีเพศสัมพันธ์ของทั้งหญิงและชาย เป็นต้น (เรณู อรรฐาเมศร์ และคณะ 2543 และ Gordon 1999)

(5) วัยผู้ใหญ่ (Adulthood) อายุประมาณ 20 – 25 ปี ไปจนถึง 60 ปี

อาจแบ่งวัยนี้ซึ่งเป็นช่วงเวลายาวนานของชีวิตได้เป็น 2 ระยะ คือ วัยผู้ใหญ่ตอนต้น จากอายุ 20 – 25 ปี จนถึง 40 ปี และวัยผู้ใหญ่ตอนกลางหรือวัยกลางคน ซึ่งเริ่มตั้งแต่อายุ 40 – 60 ปี (ศรีเรือน แก้วกังวาล 2540 ข: 391)

วัยผู้ใหญ่ตอนต้น เป็นวัยต่อจากวัยรุ่นที่เป็นช่วงเวลาของการประกอบอาชีพ การเลือกคู่ครองการปรับตัวในชีวิตสมรส การมีบุตร การปรับตัวหรือทำหน้าที่บิดามารดา หรืออาจจะปรับตัวในชีวิตโสดหากไม่มีครอบครัว การสร้างหลักฐานของชีวิตและการเผชิญกับปัญหาต่างๆ (ศรีเรือน แก้วกังวาล: 329 และสุชา จันทรหอม 2540: 167 - 168) เป็นระยะที่บุคคลมีพัฒนาการทางกายสมบูรณ์เต็มที่ และมีสมรรถนะทางกายสูงสุด พัฒนาการทางสติปัญญาขึ้นถึงระดับสูงสุด ในด้านอารมณ์ ผู้ที่ถึงวุฒิภาวะด้านนี้จะควบคุมอารมณ์ได้ดีขึ้น มีความมั่นคงทางจิตใจดีกว่าวัยรุ่น ในด้านพัฒนาการทางสังคม จะให้ความสำคัญกับกลุ่มเพื่อนร่วมวัยน้อยลง เปลี่ยนแปลงมาสู่การคบเพื่อนต่างเพศ และมีสัมพันธ์ภาพกับเพื่อนต่างเพศแบบคู่ชีวิต สัมพันธ์ภาพกับเพื่อนร่วมงานจะไม่สู้ลึกซึ้ง

เหมือนกับสัมพันธ์ภาพที่มีกับกลุ่มเพื่อนช่วงวัยรุ่น จุดศูนย์กลางของสัมพันธ์ภาพทั้งหมดก็คือ “ครอบครัว” การประกอบอาชีพจะเป็นพฤติกรรมที่สำคัญของวัยนี้ เพราะเป็นสิ่งแสดงถึงความเป็นผู้ใหญ่ การมีฐานะทางการเงิน การมีอิสระได้รับการยอมรับจากสังคม การตั้งหลักฐานของชีวิตและครอบครัว และประสบความสำเร็จในชีวิตในด้านต่างๆ การแสวงหาคู่ครองก็เป็นพฤติกรรมปกติของคนวัยนี้ ซึ่งอาจจะเริ่มมาตั้งแต่วัยรุ่นแล้วสำหรับผู้ใหญ่บางคน และหากมีคู่สมรสแล้วก็ต้องปรับตัวให้เข้ากันได้ในด้านต่างๆ เช่น การดำเนินชีวิต กิจกรรมบ้านเรือน ทัศนคติ ค่านิยม ความสนใจ อารมณ์ ความต้องการทางเพศ ฯลฯ มีการแก้ไขปัญหาในชีวิตสมรส ต่อจากนั้นก็คือการปรับตัวเพื่อทำหน้าที่ของบิดามารดา มีความเข้าใจพัฒนาการและโลกทัศน์ของผู้เป็นลูก สำหรับผู้ชายผู้หญิงที่เลือกจะอยู่เป็นโสด ก็จะต้องมีการปรับตัวหลายประการ เช่น ด้านความต้องการทางเพศ ความต้องการเป็นพ่อแม่ ความต้องการมีมิตรสนิท การใช้เวลาว่าง ฯลฯ (ศรีเรือน แก้วกังวาล: 392-404, 415-417) ทั้งนี้เมื่อสิ้นสุดวัยผู้ใหญ่ตอนต้น การดำเนินชีวิตของคนส่วนมากก็มักจะเข้าสู่รูปเข้ารอยแล้วหรือเกือบเข้าสู่รูป (ศรีเรือน แก้วกังวาล: 424)

ในวัยกลางคน จะเป็นระยะของการเปลี่ยนแปลงจากความเป็นหนุ่มสาว เข้าสู่วัยสูงอายุ เป็นวัยที่ต้องมีการพัฒนาคุณภาพให้มากขึ้น ทั้งทางปริมาณและคุณภาพ ทั้งยังต้องเผชิญกับปัญหาชีวิตในด้านต่างๆ อีก ซึ่งหากไม่มีคุณภาพอันมั่นคงแล้ว ก็ยากที่จะมีชีวิตรัยกลางคนที่ราบรื่น คนวัยนี้มักจะเป็นผู้ที่แบกรับภาระรับผิดชอบของครอบครัว ชุมชน สังคม ไปจนถึงประเทศชาติ พร้อมกับเป็นที่พึ่งของคนวัยต่างๆ ในครอบครัวหรือผู้ที่แวดล้อม และมักจะเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เป็นหัวเลี้ยวหัวต่อของชีวิต เช่น ด้านร่างกาย อารมณ์ อาชีพ ครอบครัว ชีวิตทางเพศ ฯลฯ ซึ่งอาจส่งผลให้ชีวิตไร้ความสุข ประสบวิกฤติการณ์ในชีวิต หรือก่อปัญหาให้แก่ครอบครัว ผู้ใกล้ชิด งานอาชีพหรือสังคมได้ ถ้าหากไม่อาจแก้ไขปัญหาให้ผ่านพ้นไปด้วยดี (ศรีเรือน แก้วกังวาล: 446-447)

พัฒนาการยังคงดำเนินเรื่อยไปสำหรับคนวัยกลางคน เช่น เป็นระยะของการพัฒนาตนเอง และการค้นพบอัตลักษณ์ที่แท้จริงแห่งตน พัฒนาการทางกายในด้านสมองและประสาทเสื่อมลง แต่ในบางด้าน เช่น การใช้ภาษา กับเจริญขึ้น พัฒนาการทางสังคมในด้านการคบเพื่อน มักจะเป็นเพื่อนที่เกี่ยวกับหน้าที่การงาน แต่ถ้าหากมิตรภาพล่องเลยไปจนถึงปลายวัยแล้ว เพื่อนที่คบนั้นก็จะสนิทแน่นแฟ้นและคบกันยั่งยืน พัฒนาการทางอารมณ์ที่สำคัญก็คือ การมุ่งหวังความสำเร็จในชีวิต การอยากกลับมาเป็นหนุ่มสาว แต่อารมณ์เครียดและเศร้าก็เป็นอารมณ์ที่อาจนำไปสู่โรคภัยไข้เจ็บหรือความรุนแรงต่างๆ ได้ คนในวัยนี้อาจเรียกได้ว่าเป็น “ยุควัยทองของชีวิต” เพราะมีงานอาชีพพลงตัวและมีความก้าวหน้าเต็มความสามารถ หรืออาจเป็นวัยของการประเมินความสำเร็จหรือความล้มเหลวจากการใช้ชีวิตที่ผ่านมาได้เช่นกัน วิกฤติที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งของคนวัยกลางคน โดยเฉพาะผู้หญิงในราววัย 50 ปี ก็คือการหมดระดูและหมดความสามารถจะมีบุตร ซึ่งผู้หญิงทุกคนควรทราบถึงผลกระทบของวัยนี้ที่มีต่อตนเองและครอบครัวเพื่อการปรับตัวได้อย่างถูกต้อง ในชายนั้นแม้จะไม่มีวิกฤติเท่าหญิง แต่ก็อาจส่งผลให้เกิดความผิดปกติบางประการได้ จึงต้องมีการปรับตัวเพื่อรับกับการเปลี่ยนแปลงเช่นกัน นอกจากนี้ คนวัยกลางคนก็ยังคงต้องดำรงความสัมพันธ์ที่ดีกับลูกทั้งวัยรุ่นและวัยผู้ใหญ่ ซึ่งอาจจะต่อเนื่องไปถึงความสัมพันธ์กับลูกเขยหรือลูกสะใภ้ให้ราบรื่นด้วย คนในวัยนี้หากดำเนินชีวิตไปด้วยดี ก็จะถึงวัยสูงอายุอันผาสุก เพราะแม้ประสาทสัมผัสและการเคลื่อนไหวอาจเสื่อมลง แต่ก็สามารถทดแทนได้ด้วยประสบการณ์และวิจรณ์ญาณที่เพิ่มพูนขึ้นตามวัยวุฒิ (ศรีเรือน แก้วกังวาล: 446, 562 และ Papalia, et al. 1989: 498-499)

กิจกรรมกลุ่มสำหรับวัยผู้ใหญ่

ผู้ใหญ่วัยนี้มักจะเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มน้อยกว่าคนวัยอื่นๆ ถ้าหากไม่เล็งเห็นคุณค่าหรือประโยชน์ที่จะได้รับ เนื่องจากมีภาระทั้งงานอาชีพและภาระครอบครัว กิจกรรมกลุ่มที่จัดสำหรับผู้ใหญ่ จึงต้องสามารถตอบสนองความจำเป็น ความต้องการ สามารถช่วยแก้ไขปัญหา หรือช่วยเพิ่มพูนศักยภาพทักษะ ประสบการณ์ให้แก่ผู้ใหญ่ และควรจะเป็นประโยชน์ต่อครอบครัว ชุมชนหรือสังคมที่ผู้ใหญ่เหล่านั้นเป็นสมาชิก นอกจากนี้ นักสังคมสงเคราะห์ก็ควรเข้าใจความแตกต่างระหว่างผู้ใหญ่ชายและหญิงและควรจัดกิจกรรมที่คำนึงถึงความแตกต่างในด้านความสนใจ ปัญหาความจำเป็น ความต้องการ เงื่อนไขปัจจัยของผู้ใหญ่ทั้งสองเพศด้วย กิจกรรมกลุ่มที่เหมาะสมสำหรับผู้ใหญ่ ควรเป็นประเภทที่ส่งเสริมการทำมาหากิน การประกอบกิจการ ช่วยแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจ ปัญหาการดำรงชีวิต ปัญหาการใช้ชีวิตของคนโสด การปรับตัว และการวางแผนสำหรับชีวิตครอบครัว การแก้ไขปัญหาวิตสมรส ปัญหาทางเพศ ปัญหาการเลี้ยงดูบุตร การเผชิญกับวิกฤตของวัยกลางคนทั้งในกลุ่มผู้หญิงและผู้ชายอย่างมีสติและความพร้อม การมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนและครอบครัว การพัฒนาคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อมในชุมชน ฯลฯ

กิจกรรมอีกอย่างหนึ่งที่สมควรจัดให้แก่กลุ่มคนวัยผู้ใหญ่ ก็คือกิจกรรมที่ส่งเสริมความเสมอภาคทางเพศระหว่างหญิงชาย เช่น การสร้างความเข้าใจเรื่องความแตกต่างระหว่างเพศ การลดความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมระหว่างหญิงชาย การเพิ่มโอกาสของผู้หญิงในครอบครัวและสังคม การลดภาระงานในบ้านของผู้หญิงโดยให้ผู้ชายเข้ามาช่วยรับผิดชอบ การมีส่วนร่วมของผู้หญิงในการเมืองระดับท้องถิ่นและระดับชาติ การสร้างความเข้าใจที่ดีต่อเพศที่สามในสังคม เป็นต้น

(6) วัยสูงอายุ (Older Persons) อายุ 60 ปีขึ้นไป

นับแต่การประชุมสมัชชาโลกว่าด้วยผู้สูงอายุที่กรุงเวียนนา ประเทศออสเตรียเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2525 เป็นต้นมา ทั่วโลกก็ตกลงกันที่จะใช้อายุ 60 ปีเป็นเกณฑ์แสดงถึงการล่วงเข้าสู่วัยสูงอายุ วัยสูงอายุจัดเป็นระยะสุดท้ายของชีวิต ซึ่งอาจจะแบ่งวัยนี้ออกได้เป็นหลายช่วงอายุ และความสูงอายุนี้อาจเกิดจากสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ ทางสังคมและอารมณ์ มากกว่าจะเกิดจากความสูงอายุดตามปกติ (ศรีเรือน แก้วกังวาน 2540 ข: 511, 519)

ในด้านพัฒนาการทางกาย สุขและทุกข์ในวัยสูงอายุมักตั้งอยู่บนพื้นฐานของสมรรถภาพทางกายและสุขภาพของผู้สูงอายุเองเป็นหลัก ทำให้กิจกรรมที่สำคัญมากของผู้สูงอายุคือการดูแลสุขภาพทั้งทางกายและจิตใจของตนเอง โดยทั่วไปพัฒนาการทางด้านร่างกายจะมีลักษณะเสื่อมถอย (ศรีเรือน แก้วกังวาน: 514-515) มีการเปลี่ยนแปลงต่างๆ เช่น หลังโก่งหรืองอ ส่วนสูงและน้ำหนักตัวลดลง ใบหน้ามีรอยย่น มีการสูญเสียปริมาตรของกระดูกโดยเฉพาะผู้หญิง ผิวหนังแห้งผก ฯลฯ มีการเปลี่ยนแปลงของระบบสมองและประสาท เช่น น้ำหนักและปริมาตรของสมองจะลดลง การเรียนรู้และความจำ การมองเห็น การได้ยิน การรับสัมผัสทางกายจะเสื่อมลง กำลังกล้ามเนื้อลดลง ฯลฯ พบว่าผู้สูงอายุเป็นโรคหัวใจและหลอดเลือดกันมาก และอาจเพิ่มความรุนแรงขึ้นหากมีปัจจัยเสริมอื่นๆ เช่น โรคเบาหวาน ความดันโลหิตสูง ฯลฯ แทรกเข้ามา มีการเปลี่ยนแปลงในระบบทางเดินอาหาร เช่น การสูญเสียฟัน กรดและน้ำย่อยลดลง ทำให้สมรรถภาพในการย่อยอาหารลดลง เยื่อลำไส้ฝ่อลีบลง ความสามารถของตับในการทำลายพิษลดลง ฯลฯ ส่วนการเปลี่ยนแปลงในระบบทางเดินปัสสาวะ ก็เช่น ช่องขับถ่ายปัสสาวะมีสมรรถภาพลดต่ำลง เข้าห้องน้ำบ่อย น้ำปัสสาวะ

เข้มข้นมากขึ้น ฯลฯ การเปลี่ยนแปลงในระบบสืบพันธุ์ ก็เช่น เกิดภาวะหย่อนสมรรถภาพทางเพศในชาย ส่วนในผู้หญิง รังไข่มีขนาดเล็กลงฮอร์โมนเอสโตรเจนลดลง (บรรลุ ศิริพานิช 2542: 60 – 84)

วัยสูงอายุเป็นระยะที่มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นมากมายและมีลักษณะวิกฤต เช่น การหยุดทำงาน ยิ่งในผู้ที่ไม่มีหลักประกันทางเศรษฐกิจและหากไม่มีลูกหลานหรือญาติที่นอญอุปการะด้วยแล้วก็จะประสบปัญหาเศรษฐกิจในบั้นปลายชีวิตในที่สุด หรือมีการสูญเสียมิตรภาพอันแน่นแฟ้นกับผู้ใกล้ชิด เช่น การล่วงลับของคู่ครอง เพื่อน ญาติสนิท และแม้ว่าสภาพอารมณ์และจิตใจของผู้สูงอายุจะเหมือนกับคนวัยอื่นๆ ก็ตามแต่ก็มีลักษณะอารมณ์และจิตใจบางประการที่เกิดขึ้นมากในวัยนี้ เช่น ความเหงา ว่าเหว การคิดถึงความหลัง ความโศกเศร้าต่อการจากไปของผู้เป็นที่รัก ฯลฯ ในส่วนของพัฒนาการด้านสังคมของผู้สูงอายุนั้น อาจแบ่งได้เป็น 2 รูปแบบกว้างๆ คือ การยังคงมีความสัมพันธ์กับบุคคลต่างๆ กับกลุ่มและสังคมอยู่ และการลดทอนความสัมพันธ์ดังกล่าวลง เช่น สัมพันธภาพที่เปลี่ยนไปหรือที่จบสิ้นลงตามกาลเวลา อย่างไรก็ตามก็มักพบว่าผู้สูงอายุจำนวนไม่น้อยมีสถานภาพทางสังคมลดลง กิจกรรมต่างๆ ที่เคยเข้าร่วมก็ลดลงจากเดิม เหลือเพียงโลกส่วนตัว การเปลี่ยนแปลงทั้งหลายเหล่านี้ ทำให้ผู้สูงอายุต้องเรียนรู้ที่จะปรับตัว แก้ไขปัญหาใหม่ๆ ที่เกิดขึ้น หรือแสวงหาที่พึ่งพา เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตในวาระสุดท้ายได้อย่างมีความสุขตามอัตภาพ โดยในผู้ที่ชีวิตสมรสและชีวิตครอบครัวราบรื่น และมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ก็มักจะปรับตัวได้อย่างดีในแทบทุกด้านของชีวิต แตกต่างจากผู้สูงอายุจำนวนหนึ่งที่ยากไร้และขาดที่พึ่งพา สำหรับผู้สูงอายุที่เป็นโสดก็สามารถจะดำเนินชีวิตได้อย่างไม่อ้างว้างว่าเหวหนักหากรู้จักปรับตัว สร้างหลักประกันชีวิตไว้และไม่ตัดขาดจากชีวิตสังคม รวมทั้งมีการปรับตัวในวัยต้นๆ ของชีวิตด้วยดีมาตลอด (อ้างอิงส่วนใหญ่จาก ศรีเรือน แก้วกังวาล 2540 ข: 557)

กิจกรรมกลุ่มสำหรับผู้สูงอายุ

นักสังคมสงเคราะห์ควรตระหนักว่าผู้สูงอายุชายและหญิงมีสุขภาพ ประเภทของโรคประจำตัว ปัญหาความจำเป็น ความต้องการหลักประกันชีวิต ภาวะรับผิดชอบ ฯลฯ แตกต่างกัน อีกประการหนึ่งเนื่องจากคนในวัยสูงอายุต้องเผชิญปัญหาสุขภาพและสภาพร่างกายที่เสื่อมถอย หรือลดประสิทธิภาพลงกิจกรรมสำหรับคนวัยนี้จึงควรเป็นกิจกรรมเบาๆ ถ้าหากเป็นเกม การละเล่นต่างๆ ก็ไม่ควรใช้กำลังกายมากจนเกินควร หรือแม้กิจกรรมออกกำลังกาย ก็ควรจัดในตอนเช้าที่แดดยังไม่จัดและไม่ควรหัดโหมจนเกินไป เพราะอาจเป็นอันตรายต่อสุขภาพได้ จึงควรหลีกเลี่ยงการแข่งขันที่จัดกลางแจ้ง กิจกรรมที่เหมาะสมกับผู้สูงอายุก็เช่น กิจกรรมด้านศิลปวัฒนธรรม ซึ่งผู้สูงอายุมีความรู้ความชำนาญ หรือพอใจที่จะมีส่วนร่วม (อาทิ การเล่นดนตรีพื้นเมือง การร้องรำเพลงพื้นบ้าน ฯลฯ) การทัศนศึกษาที่ไม่ร้อนแรมจนเกินไปนัก การฟื้นฟูสมรรถภาพร่างกาย (เช่น กายภาพบำบัด กิจกรรมบำบัด) การส่งเสริมสุขภาพ (เช่น การรับฟังการบรรยายทางแพทย์ การดูแลสุขภาพตนเอง โภชนาการที่เหมาะสม ฯลฯ) การสนทนาระหว่างคนวัยเดียวกันและคนต่างวัยทั้งในชุมชนและนอกชุมชน กิจกรรมที่ส่งเสริมกันในครอบครัว (เช่น นันทนาการ การพูดคุยแบบเปิดใจ การท่องเที่ยว ฯลฯ) กิจกรรมทางศาสนาที่ให้ความสงบสุขหรือเป็นที่พึ่งทางจิตใจ (เช่น การทำบุญ การสนทนาธรรม การสวดมนต์ การปฏิบัติสมถและวิปัสสนากรรมฐาน) และกิจกรรมที่ก่อให้เกิดรายได้เพื่อให้สามารถพึ่งพาตนเองทางเศรษฐกิจในบางระดับ โดยเฉพาะการเพิ่มคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุหญิง

(เช่น งานหัตถกรรม การค้าขายเล็กๆ น้อยๆ การปลูกพืชผักสวนครัว การเพาะชำและปลูกไม้ดอกไม้ประดับ ฯลฯ)

กิจกรรมสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่ต้องจัดสำหรับกลุ่มผู้สูงอายุก็คือ การช่วยส่งเสริมคุณภาพชีวิตและความเสมอภาคทางเพศของผู้สูงอายุ โดยเฉพาะผู้สูงอายุหญิงที่โดยทั่วไปมักจะมีโอกาสในชีวิตเข้าถึงทรัพยากรน้อยกว่าและมีภาระหน้าที่ เช่น การเลี้ยงดูบุตรหลาน การทำงานในบ้านมากกว่าผู้สูงอายุชาย มีความอ่อนไหว ความต้องการด้านการจิตใจ จิตวิญญาณมากกว่าผู้สูงอายุชาย เช่น กิจกรรมสร้างความเข้าใจและลดช่องว่างระหว่างวัยระหว่างบุตรหลานกับผู้สูงอายุ การช่วยสร้างหลักประกันชีวิตให้แก่ผู้สูงอายุหญิงที่ไร้หลักประกัน (อาทิ กิจกรรมหารายได้ที่เหมาะสมกับทักษะและภาวะดำรงชีวิต) การส่งเสริมกิจกรรมของกลุ่ม/ชมรมผู้สูงอายุ การให้การศึกษาแก่กลุ่มสมาชิกในครอบครัว กลุ่มคนประเภทต่างๆ ในชุมชน ให้เข้าใจความแตกต่างระหว่างผู้สูงอายุชายและหญิงและการปฏิบัติต่อผู้สูงอายุทั้งสองเพศอย่างแตกต่างแต่เสมอภาค เป็นต้น

3. การปฏิบัติงานกับกลุ่มที่มีความหลากหลาย

สังคมสงเคราะห์เป็นวิชาชีพที่จะต้องปฏิบัติงานกับกลุ่มบุคคลหลากหลายประเภท โดยเฉพาะกลุ่มคนที่เสียเปรียบอยู่ชายขอบสังคม ไร้สิทธิไร้โอกาสเข้าถึงบริการสังคม ตกเป็นเหยื่อหรือได้รับผลกระทบอย่างรุนแรงจากสภาพการณ์ในสังคม เช่น เด็กผู้หญิง คนพิการ ผู้สูงอายุ คนยากจน ในชนบทและในเมือง กลุ่มชาติพันธุ์ กลุ่มต่างวัฒนธรรม กลุ่มรักร่วมเพศ ฯลฯ ทำให้นักสังคมสงเคราะห์ต้องตระหนักและให้ความสำคัญกับปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มซึ่งมีความหลากหลายเหล่านี้ เป็นต้นว่า ชาติพันธุ์ วัฒนธรรม ความแตกต่างระหว่างเพศและประชาชนผู้ใช้บริการ (Zastrow 1992: 279) นอกจากนี้ ก็ยังถือกันว่าทักษะที่สำคัญอย่างหนึ่งของนักสังคมสงเคราะห์และนักวิชาชีพอื่นๆ ที่มีหน้าที่ให้การช่วยเหลือประชาชนคือ ความชำนาญในการปฏิบัติงานกับกลุ่มบุคคลที่มีความแตกต่างจากกลุ่มอื่นในสังคม (Zastrow 1987: 90) เช่น กลุ่มที่มีสมาชิกเป็นผู้ปฏิบัติงานด้วยได้อย่างยากลำบาก (Difficult Group Members) (Kottler 1994: 173-175) กลุ่มคนที่หลากหลายจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการปฏิบัติงานของนักสังคมสงเคราะห์กลุ่ม

ในการปฏิบัติงานกับกลุ่มที่มีความหลากหลายข้างต้นนี้ ชาร์ลส์ แซสเทราว (Charler Zastrow 1992: 302) ได้ให้ความเห็นว่า นักสังคมสงเคราะห์มักจะเผชิญกับปัญหาอุปสรรคสำคัญรวม 4 ประการด้วยกัน ประการแรกคือ ความไม่เข้าใจวัฒนธรรมหรือธรรมชาติของกลุ่มบุคคลเหล่านี้ ประการที่สอง นักสังคมสงเคราะห์อาจจะยึดติดกับภาพลักษณ์ตายตัวของกลุ่มบุคคลดังกล่าว ประการที่สาม นักสังคมสงเคราะห์นั้นไม่อาจยอมรับเอกลักษณ์ ความหลากหลาย ความแตกต่างของกลุ่มบุคคลหลายๆ กลุ่มได้รวมทั้งยังมีความมุ่งมั่นไม่เพียงพอที่จะปรับเปลี่ยนความรู้สึกนึกคิดและพฤติกรรมของตนเองที่อาจจะมึดติดต่อเชื้อชาติ ต่อเพศ และต่อวัฒนธรรมบางอย่าง และประการสุดท้าย นักสังคมสงเคราะห์มักจะใช้เทคนิคการดำเนินงานกับกลุ่มบุคคลหลากหลายกลุ่มเหล่านี้้อย่างตายตัว โดยไม่มียืดหยุ่นและไม่คำนึงถึงว่าเทคนิคนั้นๆ จะเหมาะสมหรือไม่ เพียงใดกับกลุ่มบุคคลดังกล่าว

แซสเทราว ยังได้ให้ข้อคิดเห็นเพิ่มเติมในเรื่องนี้ต่อไปอีกว่า แม้ว่ากลุ่มบุคคลที่นักสังคมสงเคราะห์กลุ่มปฏิบัติงานด้วย จะมีความหลากหลาย แต่โดยความเป็นจริงแล้ว นักสังคมสงเคราะห์ควรจะตระหนักว่ากลุ่มคนเหล่านี้มีลักษณะร่วมที่คล้ายคลึงกันอยู่ในประการสำคัญคือ ต่างก็ตกอยู่ใน

ภาวะที่ถูกกดขี่ครอบงำ บางครั้งก็ตกอยู่ในสภาพประหนึ่งความหลากหลาย แต่โดยความเป็นจริงแล้ว นักสังคมสงเคราะห์ควรจะตระหนักว่ากลุ่มคนเหล่านี้มีลักษณะร่วมที่คล้ายคลึงกันอยู่ในประการสำคัญ คือ ต่างก็ตกอยู่ในภาวะที่ถูกกดขี่ครอบงำ บางครั้งก็ตกอยู่ในสภาพประหนึ่งทาสสมัยใหม่ ตกเป็นเหยื่อของสังคม หรือไม่อาจพึ่งพาตัวเองทางเศรษฐกิจได้ จึงทำให้คนเหล่านี้ต้องตกอยู่ในภาวะที่ยอมจำนนไร้ความสามารถ มีความรู้สึกไม่ไว้นับถือเชื่อใจเจ้าหน้าที่ของรัฐ และไม่มั่นใจบริการของรัฐ (Zastrow: 302) ดังนั้น จึงเป็นหน้าที่ความรับผิดชอบสำคัญอย่างหนึ่งของนักสังคมสงเคราะห์ ที่จะช่วยเหลือกลุ่มคนเหล่านี้ให้ผ่านพ้นปัญหาความยุ่งยากหรือช่วยปรับเปลี่ยนโครงสร้างและระบบแวดล้อมให้เอื้อต่อการดำรงชีวิตและพิทักษ์สิทธิของเขาหรือเธอดังกล่าว

สำหรับประเทศไทย การปฏิบัติงานกับกลุ่มคนที่หลากหลายของนักสังคมสงเคราะห์กลุ่มยังเป็นเรื่องใหม่อยู่ อันเนื่องมาจากสาเหตุหลายประการ เป็นต้นว่า งานสังคมสงเคราะห์กลุ่มยังอยู่ในวงจำกัดกว่างานสังคมสงเคราะห์เฉพาะราย กล่าวคือ มีการให้บริการแต่เฉพาะในบางองค์กร และกระจุกตัวอยู่ในเขตเมืองเป็นส่วนใหญ่เท่านั้น อีกทั้งนักสังคมสงเคราะห์ที่มีความเชี่ยวชาญในงานสังคมสงเคราะห์กลุ่มก็มีจำนวนน้อย เมื่อเทียบกับงานสังคมสงเคราะห์เฉพาะราย นอกจากนี้นักสังคมสงเคราะห์เองก็ยังมีความรู้ในเรื่องลักษณะของกลุ่มคนประเภทต่างๆ และวัฒนธรรมของกลุ่มที่หลากหลายไม่มากเท่าที่ควร อีกทั้งยังอาจจะมีภาพลักษณ์ตายตัวของกลุ่มบุคคลบางกลุ่ม และมีความเชื่อที่ผิดๆ เกี่ยวกับกลุ่มคนเหล่านี้อยู่ก็ได้ (เช่น มีความเชื่อว่ากลุ่มเกย์และเลสเบียนเป็นผู้เบี่ยงเบนทางเพศ และมักจะมีอารมณ์รุนแรงก้าวร้าว ทำลาย กลุ่มโสเภณีเป็นผู้หญิงที่ใจง่าย รักสบาย ไม่ชอบงานที่ต้องใช้กำลังแรงงานหนัก เป็นต้น) ตลอดจนอาจจะยังไม่มีแนวคิดเรื่องความเสมอภาคระหว่างเพศ (Gender equality) หรือยังไม่มีมุมมองความเป็นเพศ (Gender perspective) จึงมองไม่เห็นความยุติธรรมที่ผู้หญิงเผชิญอยู่ และมีความคิดว่าปัญหาหญิงชายในสังคม มักจะมีสาเหตุมาจากความผิดพลาดหรือความบกพร่องของฝ่ายหญิง หนทางแก้ไขจึงมักจะมุ่งไปที่ผู้หญิงฝ่ายเดียว ยกตัวอย่างเช่น กรณีสามีทำร้ายร่างกายภรรยาและนอกใจภรรยาก็มักจะถูกมองว่ามีสาเหตุมาจากผู้หญิง ที่ทำให้ผู้ชายบรรดาโลหิตจะต้องใช้กำลังทำร้ายร่างกายและเป็นเรื่องภายในครอบครัว หนทางแก้ไขจึงควรจะอยู่ที่ผู้หญิงจะต้องอดทน ทำตัวเป็นภรรยาที่ดีเพื่อเอาชนะใจสามีให้ได้ในที่สุด แทนที่สามีจะเป็นผู้เปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของตนเอง หรือกรณีของการมีทัศนคติว่าในโลกนี้มีเพียงสองเพศคือชายและหญิง เท่านั้น ไม่มี “ที่” สำหรับผู้ที่เลือกเป็น “เพศที่สาม” เป็นต้น

แนวทางการปฏิบัติงานกับกลุ่มคนที่มีความหลากหลาย

แนวคิดพื้นฐานที่นักสังคมสงเคราะห์พึงยึดถือในการปฏิบัติงานกับกลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางอัตลักษณ์ เช่น อายุ ความเป็นเพศ ชนชั้นชาติพันธุ์ ความพิการ/ไม่พิการ สภาพภูมิศาสตร์ วัฒนธรรม ฯลฯ ก็คือ พหุวัฒนธรรม (Multiculturalism) ซึ่งหมายถึงการยอมรับสมาชิกในฐานะของพลเมือง การยอมรับความแตกต่างทางอัตลักษณ์ การเปิดโอกาสให้กลุ่มบุคคลเหล่านี้สามารถนิยามความหมายของความแตกต่าง โดยไม่จำเป็นต้องอิงอาศัยการนิยามกระแสหลักที่มีอยู่ในสังคม รวมทั้งการยอมรับความเสมอภาคของกลุ่มคนดังกล่าวกับคนอื่นๆ ในสังคม (อาศัยเค้าโครงความคิดบางส่วนจาก Powell 2001: 141-146) นอกจากนี้ ก็ควรจะต้องอาศัยแนวทางดังกล่าวต่อไปในการปฏิบัติงานกับกลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลาย (อาศัยเค้าโครงความคิดจาก Powell: 142-148 Zastrow: 303 และ Kottler 1994: 173-186)

(1) เน้นสัมพันธภาพที่ดีเป็นเบื้องต้น มีความอ่อนไหวต่อวัฒนธรรมและปัญหาความจำเป็นของกลุ่มบุคคลที่หลากหลาย ไม่ตอบสนองต่อกลุ่มบุคคลเหล่านี้เกินกว่าที่ควรจะเป็น เช่น คิดแทนว่าเขาหรือเธอมีปัญหา โดยยังไม่ได้ศึกษาหาสาเหตุของปัญหาอย่างรอบด้านและลึกซึ้งเพียงพอ รวมทั้งตระหนักและยอมรับว่ากลุ่มบุคคลเหล่านี้อาจจะไม่ไว้วางใจในนักสังคมสงเคราะห์ที่เป็นเจ้าหน้าที่รัฐเป็นทุนเดิมอยู่แล้วก็ได้

(2) ขจัดอคติ มายาคติ หรือความรู้สึกร่วมตัวที่อาจส่งผลในทางลบต่อการปฏิบัติงานกับกลุ่มบุคคลที่หลากหลาย ไม่ใช่คำเรียกขานที่อาจสื่อความหมายไปในทางประทุษร้าย สร้างมลทินให้แก่กลุ่มหรือไม่ตั้งสมญาให้กับกลุ่มไม่ว่ากรณีใดๆ รวมทั้งต่อต้าน ขจัดอคติและการเลือกปฏิบัติที่อาจจะมีต่อกลุ่มบุคคลดังกล่าวไม่ว่าจะเป็นในองค์กรของนักสังคมสงเคราะห์เอง นอกองค์กรหรือในชุมชนและสังคม

(3) ไม่ตัดสินพฤติกรรมของกลุ่มบุคคลที่หลากหลายบางกลุ่มว่าปกติหรือผิดปกติแต่ควรมองว่าพฤติกรรมที่สมาชิกกลุ่มบางกลุ่มที่แสดงออกนั้น จะเอื้ออำนวยให้เขาหรือเธอดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีปัญหหรือไม่มีปัญหาเพียงใด เช่น ไม่มองว่ากลุ่มเกย์และเลสเบี้ยนมีพฤติกรรมเบี่ยงเบนทางเพศ แต่ควรมองว่าการเป็นเกย์หรือเลสเบี้ยน สร้างปัญหาให้แก่ตัวเขาหรือเธอเองและบุคคลแวดล้อมอย่างไรบ้างและควรจะร่วมมือกับนักสังคมสงเคราะห์เพื่อหาหนทางแก้ไขอย่างไร

(4) ยอมรับว่านักสังคมสงเคราะห์เองมีความเข้าใจกลุ่มบุคคลหลากหลายกลุ่มอย่างจำกัด เช่น กลุ่มเด็กเร่ร่อน กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ กลุ่มผู้ติดเชื้อเอชไอวี ฯลฯ และพยายามแสวงหาความรู้นี้ให้มากขึ้น เช่น การศึกษาจากเอกสาร การวิจัย การศึกษาจากชุมชน การสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญ การหาข้อมูลจากกลุ่มบุคคลเหล่านี้โดยตรงและจากบุคคลแวดล้อม ฯลฯ

(5) ศึกษาหาความรู้กับการบริการ กิจกรรม หน่วยงาน/องค์กรที่ให้บริการ รวมทั้งบุคลากรที่ปฏิบัติงานกับกลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายให้กว้างขวางลึกซึ้งมากขึ้น และช่วยสนับสนุนให้มีการศึกษาอบรมบุคลากรขององค์กรอย่างต่อเนื่อง ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มบุคคลหลากหลายกลุ่มในสังคม รวมทั้งติดตามข่าวสารความเคลื่อนไหวเกี่ยวกับกฎระเบียบและกฎหมายต่างๆ ที่จะส่งผลต่อกลุ่มบุคคลต่างๆ ในสังคมอยู่เสมอ

(6) สนับสนุนให้มีโครงการให้บริการแก่กลุ่มบุคคลประเภทต่างๆ ภายในชุมชน หรือมีฐานรากมาจากชุมชน (Community-based Services) มากกว่าการขยายบริการโดยการสร้างสถาบันใหม่ๆ เพิ่มขึ้น

(7) ให้ความสำคัญกับการนำกรอบคิดความเป็นเพศ (Gender Perspective) มาวิเคราะห์ประเด็นปัญหาของกลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายและนำไปปฏิบัติให้เป็นรูปธรรมเพื่อที่การปฏิบัติงานของนักสังคมสงเคราะห์กลุ่มจะไม่ผลิตซ้ำความอยุติธรรมทางเพศ ให้ดำรงอยู่ในสังคม และช่วยส่งเสริมความเสมอภาคทางเพศในสังคม

(8) ให้ความสำคัญกับการพิทักษ์สิทธิในด้านต่างๆ แก่กลุ่มผู้เสียเปรียบหรืออยู่ชายขอบของสังคม และส่งเสริมให้กลุ่มบุคคลเหล่านี้มีโอกาสพิทักษ์สิทธิของตนเองในรูปแบบต่างๆ เช่น การรณรงค์ การเผยแพร่ การให้ข่าวสารต่อสื่อมวลชน การจัดประชุม สัมมนา เสวนา ชุมนุม เรียกร้อง ยื่นข้อเสนอ ประสานกับเครือข่ายเพื่อเคลื่อนไหวทางสังคม ฯลฯ

(9) ในระยะยาว นักสังคมสงเคราะห์กลุ่มควรส่งเสริมให้กลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลาย

ได้สร้างความเข้าใจเกี่ยวกับอัตลักษณ์ของตนเองในรูปแบบต่างๆ แก่สาธารณชน เช่น การแก้ไขภาพ
สัญลักษณ์ตายตัวที่ผิดๆ ผ่านสื่อมวลชน การสร้างหลักสูตรเกี่ยวกับอัตลักษณ์และวิถีชีวิตของกลุ่ม
บุคคลที่หลากหลายในสถาบันการศึกษาในระบบและนอกระบบ ฯลฯ เพื่อสร้างความเข้าใจที่ดีของ
สาธารณชนต่อกลุ่มบุคคลหลากหลายกลุ่มในสังคม